

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МОГАРИФ ҮОМ ФОН МИНИСТРЛЫГЫ

е stems PROFESSIONAL BELEM BIYU
ДОУЛОТ АВТОНОМ БЕЛЕМ БИРУ УЧРЕЖДЕНИЕСЕ «ТАТАРСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ МОГАРИФНЕ УСТЕРУ ИНСТИТУТЫ»

**ТАТАР ТЕЛЕ ДЭРСЛЕКЛЭРЕНЭ
ЭЛЕКТРОН КУШЫМТАЛАР**

Методик ярдэмлек

КАЗАН
2015

ББК 74.268.1Тат Т23

Проект ждатэкчелэр:

Р.Г. Хэмитов, Татарстан Республикасы Мэгарифне YCTerYинституты ректоры, педагогика фэннэрे кандидаты, доцент
Л.Ф. салихова, Татарстан Республикасы Мэгарифне YCTerYинституты укыту-методик эшлэр буенча проректоры, педагогика фэннэре кандидаты

Рецензент:

Хуснутдинов д.Х., филология фэннэре кандидаты, КФУ Татар филологиясе hэм мэдэниятара багланышлар институты доценты

Тезучелэр:

Шэмсетдинова Р.Р., татар теле hэм эдэбияты кафедрасы медине
Башарова А.А., КФ(П)У татар теле hэм укыту методикасы кафед-расы магистры

Татар теле дэреслеклэрэнэ электрон күшымталар: методик ярдэмлек. - Казан: ТРМУИ, 2015. - 68 б.

Монографик эсбап татар тelen ейрэнү ечен тезелгэн электрон күшымталарның теоретик hэм гамэли мэсьэлэлэрэн ейрэнүгэ багыш- лана. Анда электрон күшымталарны эффектив куллану ечен мөһим мэ- гъумати компонентларны аерып чыгарыла. Электрон күшымталар hэм электрон ресурслар, аларны тезY, алардан урынлы hэм нэти^эле файда- лана белу заман талэбе. Кулланма укытучыга шул талэплэрне тормыш- ка ашыруда ярдэмче кулланма буларак язылды, татар теле hэм эдэбияты укытучыларына тэксдим итэлэ

ЭЧТЭЛЭК

КЕРЕШ

Информатизация, мэгълҮмати технологиялэр тормышы- быйныц кҮп кенэ елкэлэрэнэ, шул исэлтэн мэгарифкэ дэ кечле йогынты ясий. Мэгариф системасын модернизациялэҮ бурычын тормышка ашыруда мемкин булган юлларныц берсе - традицион укыту чараларын заманча мэгълҮмати нэм компьютер технологи- ялэрэ белэн берлектэ куллану. МэгълҮмати нэм компьютер техно- логиялэрэн куллану укучы шэхесен формалаштыру, вариативлык, мэктэп программасын индивидуальлэштерҮДЭ ярдэм итэ. Шулай ук ейрэнелэ торган предметны актив нэм иж;ади ҮзлэштерҮДЭ мөним роль уйний, материалны яца югарылыкта ацлату, укыту процессын заман талэплэрэнэ туры китереп оештыруда яца мемкинлеклэр ача. Россиядэ мэгариф системасы Үзгэрешлэр ки- черэ, инде ДҮртэнче буын федераль дэҮлэт белем стандартлары (ФГОС) эшлэнелэ. Россия Федерациясенец «Мэгариф турында»- гы канунында [Об образовании в Российской Федерации: федер. закон от 29 декабря 2012 г.] электрон ресурсларга аерым игътибар бирелҮен курэбез. Укыту программаларын тормышка ашыруда куллануга тэксдим ителгэн дэрслеклэрнец 2014-2015 елда кабул ителгэн федераль исемлегенэ дэ нэр дэрслек электрон күшүмта- сы белэн кертелгэн, ченки элеге исемлеккэ керу ечен бу мэ^бури талэп булып тора. 2015 елдан башлап, дэрслекнэц электрон формасы булу талэп ителэ, шуца да электрон күшүмталар, дэре- слеклэр тезу юнэлешендэ актив эш алып барыла.

1. ЭЛЕКТРОН КУШЫМТАЛАР ҮЭМ АЛАРНЫЦ УКЫТУ ПРОЦЕССЫНДАГЫ РОЛЕ

Ж^эмгыятебез тормышыныц куп тармакларында чагылыш тапканча, компьютерлар акрын гына ^итештеру процессыннан мэгъуматны эшкэрту һэм саклау чарапыныц купчелек елешен табигый рэвештэ кысырыклап чыгарачаклар. Олеге процессны дэлиллэу ечен Eduventures.com фирмасыныц аналитигы Егин Чен сузлэрэн китерергэ була: «Биш елдан белем бирү тармагында электрон китап чыгару шактый зур кечкэ эйлэнэчк» [websoft.ru, 1999-2014]. Олеге фикер 2003 елда прогноз рэвешендэ эйтэлгэн иде, бугенге кен чынбарлыгыннан чыгып карасак, элеге тармак- ныц усеш этабы тагын да тизрэк темплар белэн бара.

Укыту процессын, аныц закончалыкларын, укыту методларыныц дидактик нигезлэрэн тикшерүгэ багышланган хезмэтлэрэн- дэ И.Я. Лернер [Лернер И.Я.: 1981, 1980] яца технологиялэрне куллануга да тукталып уза. Мэгариф елкэсендэгэ мэсьэлэлэрне чишудэ артта калмау, мэгъумати технологиялэрнец потенциа-лын киц куллану ечен тиешле техник һэм методик эшкэртмэлэр кирэклеген ассызыклап утэ.

Электрон дэреслеклэр концепциясе, аларны тезү, куллану мэсьэлэлэр С.В. Тевелева [Тевелева С.В.: 2000, 48-51], В.Н. Лаврентьев [Лаврентьев В.Н.: 2000, 87-91], А.Ю. Уваров [Уваров А.Ю.: 1999], Л.Х. Зайнутдинова [Зайнутдинова Л.Х.: 1999] кб. галимнэрнец тикшеру объекты булып тора.

Мультимедиалы күшүмталарны ясау һэм аларны куллану мэсьэлэлэр С.А. Христочевский [Христочевский С.А.: 1999, 2000] хезмэтлэрэндэ тикшерелэ, елешчэ Е.С. Полат [Полат Е.С.: 2001] тарафыннан ейрэнелэ.

С.А. Христочевский электрон дэреслеклэрне ясау процессы барышында шактый кыенлыклар белэн очрашырга туры килуен курсэтэ. Инде эшлэнгэн электрон дэреслеклэрнец кимчелекле якларына да аерым туктала. Мэсэлэн, аларныц программистлар коллективы тарафыннан инде искергэн укыту ысулларына нигезлэнеп, тэмамланган продукт буларак эшлэнүен билгелэп утэ. Олеге продуктларныц асылында мондый тер дэреслеклэр белэн эшлэу методикасы булмавын да ассызыклый.

Электрон күшүмталарга ацлатма язулары еш кына бетен- лэй бирелми, э бирелгэн очракта аныц белэн эшлэунец мето- дикасы чагылдырылмый. Нигездэ, ацлатмаларда элеге электрон күшүмталарны куллану ечен нинди техник мемкинлеклэр талэп ителеу генэ курсэтэлэ, калганын кулланучы узе тешенергэ тиеш була. Шулай итеп, шактый вакыт продукт белэн танышу- га гына китэ, эле эшне башлап ^ибэрү ечен функция, мемкин- леклэрне ейрэнергэ кирэклеге игътибардан читтэ кала. Олөгө проблема програмистлар белэн методистларныц узара килешеп эшлэмэулэрнэн барлыкка килэ. Програмистлар еш кына кул- ланучыны компьютер елкэсен яхши белуче буларак кузаллый нэм продуктны аца ориентлаштыра. Лэкин мэктэп программысы ечен ясалган электрон күшүмталар түрүнда сүз барганды, яшь узен- чэлеклэрэн дэ, кулланучыларныц компьютерны терле дэрэ^эдэ белучелэр булуын да истэ тотарга кирэк. Электрон күшүмталар- ныц кубесендэ биремнэр ейрэнгэн материалны кабатлау, тестлар эшлэү, тренировка рэвешендэ эшлэнгэн. Белемнэрне ныгытуда бу, элбэгтэ, бик энэмиятле. Лэкин эгэр дэ сүз укыту, белем бирү эсбабы түрүнда бара икэн, бу гына аз, башка укыту максатларын да онытырга ярамый.

Искэ алынган хөзмэлэрдэ электрон укыту эсбапларын эшлэунец технологиясен булдыру актуаль мэсьэлэ буларак бил- гелэп утелэ. Без дэ гомуми технология эшлэнгэннэн соц нэр фэн- нец узенчэлеклэрэн истэ тотып, аерым фэннэргэ караган кrite- рийлар да эшлэнергэ тиеш дип саныйбыз.

Электрон күшүмта ачык мэгъумати системаны тэшкил итэргэ, укытучы билгеле бер шартларда элеге күшүмтаныц эчтэ- леген терле тэртиптэ, аерым бер модификациядэ куллана алыр- га тиеш. Шул ук вакытта укучылар ечен продуктны местэкийль куллану мемкинлеге саклану мөним. Яца мэгъуматны табу, аны анализлау кунекмэлэрэ формалаштыру ечен электрон күшүмта отышлы вариант. Яца белем бирү, белемнэрне ныгыту, кабатлау этаплары, белешмэ материаллар - барысы да электрон күшүмта- да урын алырга тиеш.

ЭВМ, компьютерлар, микроэлектроника, информатика усеше белэн мэгъуматны саклау, эшкэрту нэм тапшыру электрон ча-

ралары глобаль инфраструктурага, мэгъумати ресурслар телэсэй кайсы илнец милли байлыгына эйлэнэ. Аларны куллану илнен экономик кечен чагылдыра. Мэгъуматны тэкъдим иту, саклау, тапшыру һэрвакыт кешелек цивилизацийен формалаштыра. Ке- шелек мэгъумати технологиялэр усеше елкэсендэ китап һэм почтадан радио, телеграф, телефон аша мультимедиа эш стан- циясенэ чаклы юл утэ. Мультимедиа эш станциясе текст, графика, тавыш, видео һэм телевизион сурэт рэвешендэгэ мэгъумат белэн эшлэү мемкинлеген бирэ. Үэр кеше, мэгъумати ^эмгы- ять субъекты буларак, бугенге кенде терле тердэгэ мэгъумат кицлеклэрэндэ эшли белергэ тиеш. Башкача эйткэндэ, мэгъумати ^эмгыяньцец актуаль мэсьэлэсэ - принципиаль рэвештэ яца мэгъумати мэдэнийт формалаштыру. Олего тешенчэгэ де- няякулэм мэгъумати кицлеккэ керу, профессиональ мэгъума-ти процессларда катнашу, терле тердэгэ мэгъумати ресурслар белэн эш итэ белу, мэгъуматны тэкъдим итэ торган мультимедиа чараларны куллана алу мемкинлэгэ керэ. Мэгъумати мэдэнийт формалашу кубесенчэ мэктэптэ һэм югры уку йортында, информатикианыц яца юнэлешлэрэн ейрэнү нэти^есендэ бара. Олего юнэлешлэргэ телекоммуникациялэр, локаль һэм глобаль чөлтэр- лэр, буленешле хисаплаулар һэм мэгъумат базалары, мультимедиа һэм гипермедиа технологиялэрэ керэ.

Яца технологиялэрне керту идеялэрнец һэм мэктэп, һэм югры уку йортларында белем биру системасыныц һэрдаим яцар- тылын торуын, шулай ук элгэ технологиялэрне ^ентеклэп ейрэнэ һэм укыту процессына кертэ алучы яца педагогик кадрлар эзер- лэуне талэп итэ. Олего проблема егерменчэ гасырныц сиксэнен- че елларында А.П. Ершов [Ершов А.П.: 1992, 1984, 1981, 1995], Б.С. Гершунский [Гершунский Б.С.: 1987], Е.И. Машбиц [Маш- биц Е.И.: 1986, 1988], Н.Ф. Талызина [Талызина Н.Ф.: 1985, 3438] һэм башка галимнэр тарафыннан кутэрэлэ. Г.А. Бордовский [Бордовский Г.А.: 1994, 1995, 1996, 1997, 1993], В.А. Извозчиков [Извозчиков В.А.: 1991, 1996], Б.Я. Советов [Советов Б.Я.: 1977, 1978, 1985] хезмэтлэрэндэ мэгъумати ^эмгыянь педагогикасына һэм езлекsez белем биру системасында мэгъумати технологи- ялэргэ шактый урын бирелэ. Информатика елкэсендэ фундамен-

таль эзерлек мэсъэлэлэрэн В.В. Лаптев, М.В. Швецкий [Швецкий М.В.: 2000, 1994] ейрэнэ. Югары уку йорты мэгълумати кырына һэм бу елкэдэ эшлэуче педагогик кадрларны эзерлэугэ В.П. Соломин [Воробьев В.И., Румянцев И.А., Соломин В.П.: 1995] [Соломин В.П.: 2011, 124-127] хезмэтлэрэндэ игтибар бирелэ. Н.В. Баранова [Баранова Н.В.: 2000, 43-47] тарафыннан мэгълумати технологиялэргэ ейрэтудэ объектка юнэлтелгэн проектлаштыру идеялэрэн керту тэксдим ителэ. И.В. Симонова [Симонова И.В.: 2000] тиз темплар белэн усэ торган Интернет аша белем биру шартларында укыту модельлэрэн эшлэп чыгара. И.Л. Братчиков [Братчиков И.Л., Марусева И.В., Казаков А.Ю.: 1993] ясалма интеллект мэсъэлэлэрэн тикшерэ. Н.В. Макарова [Макарова Н.В.: 2004], Т.А. Бороненко [Бороненко Т.А.: 1995] хезмэтлэрэндэ мэк- тэптэ информатика укыту методикаларын эшлэу мэсъэлэлэрэн шактый киц урын бирелэ. И.Я. Ланинаныц [Ланина И.Я.: 1985] танып белуне устеругэ юнэлгэн хезмэтлэрэ билгеле. Укытуныц методик системаларын камиллэштеругэ Г.Г. Хамов [Хамов Г.Г.: 1993] зур елеш кертэ.

Шулай да укыту процессында мультимедиа технологи- ялэрэн куллану мэсъэлэлре ачык булып кала бирэ. Ацлашила ки, мультимедиа технологиялэрэн куллану педагогик югары уку йортларын тэмамлаучыларныц махсус мэгълумати эзерлеклэрэ, мэгълуматны эзлэу, анализлау һэм туплау кунекмэлэрэ камил булуын, идея, тешенчэ, процессларныц сурэтлэнешен визуаль рэвештэ кузаллый һэм узлэренец идеялэрэн терле мэгълумат тер- лэрэ аша чагылдыра белулэрэн талэп итэ. Алгоритмлаштыру һэм программалаштыру телен ейрэнгэндэ, укучыларда логик фикер- лэу усеш ала, шул ук вакытта А.В. Антонов [Антонов А.В.: 1988], Б.М. Величковский [Величковский Б.М.: 1985, 1982], А.А. Гостев [Гостев А.А.: 1992] кебек психологлар кеше мэсъэлэнэ ике терле юл белэн чишэ ала дип белдерэ. Аларныц берсе курсэтмэ-интуи- тив (наглядно-интуитивный), икенчесе суз-логик (словесно-логический). Беренче очракта кеше ацында объектныц гомумилэште- релгэн образы тута. Шуши образ белэн калганнары чагыштырыла. Икенче очракта презентация (кузаллау) суз ярдэмэндэ форма- лаша, уз эчендэ фикерлэу рэвешен ала. Сульяк ярымшары вер-

баль мэгълумат, а уцъяк ярымшары, купчелек рэвештэ, образлы мэгълумат белэн эш йертэ. Танып белуунец ике дэрэ^эсे түрийн- дагы теория («двойное кодировование») авторы А.Пайвио [Аллан Пайвио: 2011] тэксдим иткэн концепция дэ шуца нигезлэн. Алда искрептэп утэлгэн хэмэтлэр нигезендэ, без ике ярымшарны да ак- тивлаштыру нэти^эсендэ танып белу процессыныц потенциалын шактый устэрергэ була дип фаразлыг алабыз. Мэсьэлэ шунда ки, укыту процессында компьютерлар куллану, нигездэ, вербаль фи- кер йертууне генэ устэрэ. Бу психологларда берникадэр борчу уята. Танып белу процессыныц гомуми психик процесслары түрийнда истэ тотарга кирэк дип искретлэр алар. Д.А. Поспелов [Поспелов Д.А. 1996] фикеренчэ, алгоритмик фикерлэу ечен объект- ларны таркату, декомпозиция операциялэр хас. Образлы и^ади фикерлэу бу вакытта катнашмыг. Лэкин мэгълумати технологи- ялэрнец бугенгэ усеш дэрэ^эсендэ компьютер технологиялэрэн кулланып, баш миенец ике ярымшарына да тээсир иту, образлы фикерлэуне арттыруныц естэмэ мемкинлеклэр барлыкка килде.

Интеллект усешенэ бэйле рэвештэ кабул итууне ейрэнгэн Ж. Пиаже [Пиаже Жан: 1994] интеллектуаль операциялэр бе- тен структура формасында башкарыла hэм объектив белемнэр hэрвакыт билгеле бер структур хэрэктэк буйсына дигэн фикер эйтэ. Олеге структуралар конструкция нэти^эсэ була. Ж. Пиаже [Обухова Л.Ф.: 1981] психологиягэ ябык hэм кайтарма система булган группировка тешенчэсен кертэ. О интеллектуаль усешне эзлекле, берсеннэн- берсе чыга торган группировкалар рэвешен- дэ тасвирларга тэксдим итэ. Нэкь менэ группировкалар фикер берэмлеге булып тора. Шулай итеп, психологларныц «о двойном кодировании» hэм Ж.Пиаженыц конструктивизм идеялэрэ педа- гогларныц игътибарын мультимедиа технологиялэрэн юнэлтэ. Мультимедиа технологиялэр уз эчендэ бер ук вакытта объект- ныц образын, терле мэгълумати кузаллауларны: графика, тавыш, видео, процессын hэм хэрэктнэц динамизмын реальштеру, анимация рэвешенде объектларныц узгэрешен берлэштерэ.

Мультимедиа технологиялэрне танып белу процессына керту методикаларын эшлэп чыгару актуаль мэсьэлэгэ эйлэндэ. Бу укытууныц эффектлыгын арттырууда шактый зур роль уйный

ала. Бу мэсъэлэнец энэмийте Б.Я. Советов [Советов Б.Я.: 1977, 1985] хөзмээтлэрэндэ дэ ассызыклана, В.В. Александров [Александров В.В.: 1982, 2004] мэгъуматны график рэвештэ ^иткеру мэсъэлэлэре белэн шегыльлэнэ.

Р.М. Юсупов [Юсупов Р.М.: 2000] тарафыннан эшлэнгэн укыту процессын информатизациялэунец фэнни-методик проблемаларын тикшерүгэ багышланган хөзмэйтээ элеге проблема маныц катлаулыгы билгелэп утелэ. Соцгы проблема шактый катлаулы, ченки суз педагогик кадрлар турында гына түгел, э шулай ук мэгъумати технологиялэрне эшлэучелэр хакында да бара, дип проблеманыц тагын бер ягына игътибар итэ галим. [Юсупов Р.М.: 2000, 94]. L. Plowman [PlowmanL.: 1996] интерактив мультимедиаlle технологиялэрне кертуунец авырлыкларын курсэтэ. Ул, укыту процессына мэгъумати технологиялэрне керту ечен, укытучыларны программистлар тарафыннан барлык кулланучыларны истэ тотып эшлэнгэн программалар белэн тээ- мин иту кирэклеген искэртэ. Кагыйдэ буларак, элеге програм- маларда укыту процессын оештыруныц психологик-педагогик, методик узенчэлеклэрэ искэ алынмый, алар мэктэп стандартла- рына нигезлэнми, укыту hэм эш планнары белэн бэйлэнмэгэн. Бу исэ укыту процессына керту ечен укытучыларныц узлэрэнэ мультимедиаlle технологиялэрне ^айлаштыру ихтыя^ы тудыра.

В.Г. Мануйлов [Мануйлов В.Г.: 2001, 70-77] мондый тер продукциялэрне ^итештеру ечен, MicrosoftOffice97 шаблоннаар мастерын тэксдим итэ. Лэкин бугенге кен кузлегеннэн чыгып караганда, элеге программа актуальлеген югалтты. Тиешле дэрэ^эдэ интерактивлык булдыру ечен дэ, аныц функциональ мемкинлеклэрэ ^итми.

С.А. Христочевский [Христочевский С.А.: 2000] да электрон дэрслеклэрнец hэм энциклопедиялэрнец узенчэлеклэрэн теоретик яктан тикшергэн хөзмэтендэ, аларны эшлэу методика- син булдыру проблемасын күя. Аныц хөзмэтендэ мультимедиаlle технологиялэрне куллануныц фэн тарафыннан дэлилэнгэн уцай якларына басым ясала. Укыту процессында мультимедиаlle тех- нологиялэрне куллану

- мэгълуматны кабул иту, игътибарны кечэйту, хэтер нэм интеллектны устерудэ югари курсэкткечлэргэ ирешергэ мем- кинлек бирэ;
- образлы кабул иту аша кешенец ми эшчэнлеген, уйлау сэлэ- тен активлаштыра.

Олеге хэмэттэ мультимедиале технологиялэрнец тешен- чэлэр системасы, практик методлары нэм мэгълумати компо- нентларын эшкэрту чаралары курсэтелэ. Мультимедиале техно- логиялэр елкэсендэ белемнэрне, кунекмэлэрне формалаштыру нэм аларны укыту процессында куллану концепциясе тэкъдим ителэ. Шулай ук текст, график, аудио, видео мэгълуматларны эшкэртуунец практик методлары билгелэнэ. Аларны эшкэртуунен конкрет программалары нэм техник ^азлары тэкъдим ителэ. Сайлау критерийлары буларак универсальлек нэм интегральлек курсэтелэ. Объектка ориентлашкан программалаштыру техно- логиясенэ нигезлэнгэн интеллектуаль интерфейс концепциясе эшлэп чыгарыла нэм тормышка аширыла. Олеге концепция ни- гезендэ А.И.Герцен исемендэгэ Россия Дэулэт педагогика уни- верситетында (Р1ПУ) автоматлаштырылган системалар кертелэ. MSEExcelэлектрон таблицалар мохитендэ мультимедиале техно- логиялэр елкэсендэгэ белемнэрне, кунекмэлэрне узлэштеру нэм аларны куллану дэрэ^эсен бэялэуунец автоматлаштырылган про- граммасы эшлэнелэ.

Алда эйтэлгэннэрдэн куренгэнчэ, мультимедиале технологиялэрне куллануныц теоретик нэм методологик проблемаларын чишү психологик, техник, педагогик яктан да энэмийтле. Бу елкэ- гэ караган тикшеренулэр теориядэн тиз арада практикага да кучэ, алар нигезендэ программалар ясалып, апробация утэ.

Терминологиягэ килгэндэ, еш кына электрон күшүмта ди- гэн тешемчэ белэн беррэттэн мультимедиа күшүмта дигэн вариант белэн дэ очрашабыз. Нэрсэ соц ул мультимедиа? Аца нинди билгелэмэ бирелэ?

Мультимедиа - тавыш, анимацияле компьютер графика- сы, видеокадрлар, статистик сурэллэр нэм текстлар белэн бер ук вакытта эшлэү мемкинлигэ бирэ торган интерактив (диалогик) системалар. Олеге термин кулланучыга бер ук вакытта берничэ

канал ярдэмэндэ тээсир итуне куз алдында tota. Бу вакытта кулланучыга, гадэттэ, актив роль тапшырыла. Башкача эйткэндэ, мультимедиа - текст, графика, анимация, цифрга кучерелгэн статик сурэллэр, видео, тавыш, сейлэм кебек мэгълумат типларын компьютерга керту, эшкэрту, саклау, тапшыру нэм чагылдыру (чыгару) мемкинлеген бирэ торган технологиялэр суммасы.

Мультимедиа сузе компьютер технологиялре белэн бэйsez рэвештэ барлыкка килэ. Аны беренче тапкыр 1966 елда инглиз ^ырчысы Боб Голдштейн узенец яца шоу-программасын эзер- лэгэндэ куллана. Соцрак бу термин белэн терле тавыш нэм видео эффектлары булган телэсэ нинди күцел ачу продуктын атый башлылар. Бары тик 1990 елларда гына элеге сүзгэ билгелэмэ бирелэ: «мультимедиа (multimedia) - текст, тавыш, видеосурэт, график сурэт нэм анимацияне (мультиPLICATION) компьютер системасында берлэштеру мемкинлеген бирэ торган заманча компьютер мэгълумати технологиясе». Билгелэмэнеоригиналыинглизтелендэ: «*Multimedia includes a combination of text, audio, still images, animation, video, or interactivity content forms*».

Элекуытучытарафыннануткэрелгэндэрестэмагнитафонтасмасы, кино, слайдларкб. телэсэниндэтехникукучарала-рыкулланылганочрактамультимедиаледэресдипатыйлариде. Буген исэ элеге термин белэн мультимедиа укыту программа-сы, компьютер яки ноутбук, проектор, веб-камера кулланылган дэресне билгелилэр. Укыту теорияндэ хэтта берничэ тикшеру юнэлеше дэ барлыкка килде, аерым алганда, мультимедиа укыту теориясе.

Рэсми булмаган термин да барлыкка килде: эдьютеймент - «edutainment» - «education» - «мэгариф» нэм «entertainment» - «куцел ачу» сүзлэрэннэн барлыкка килгэн яца сүз. Эдьютеймент укыту нэм күцел ачу арасындагы бэйлэнешне чагылдыра, ягъни укуучы күцел ачу максатын куз алдында тотып, игътибарын уку процессына туплый [Дьяконова О.О.: 2013, 58-61].

Нэкъ менэ мультимедиа чаалары укуучыларга кечле тээсир итэ. Алар укуучыныц купчелек сизу компонентларын уку мэгълу- матын кабул иту процессына катнаштырып, уку процессын баета,

белем бирунэ эффективрак итэ. Алар безнец заманыц объектив реальлегенэ эйлэнде [Соболева А.В.: 2013, 119-123].

Мультимедиа технологиялэрэ белэн мэктэпкэ яца фикерлэу идеологиясе дэ килдэ. Элек мэктэптэ кабул итэлгэн укыту моде- ле буенча укыту технологиясенец узэгендэ - укыучы; укучы- лар арасында яшерен ярыш бара; укучылар дэрестэ пассив роль уйний; укытуныц асылы - белемнэрне (фактларны) тапшыру. Ача алмашка килуче яца укыту моделе тубэндэгэ кагыйдэлэр- гэ нигезлэнэ: укыту технологиясенец узэгендэ - укучы; уку эшчэнлегенец нигезендэ - хөзмэttэшлек; укучылар уку процес- сында актив роль уйний; технологиянец асылы - укучыларныц узлектэн белем алу hэм коммуникатив компетенциясен устерь [festival.1september.ru: 2013].

Дэреснэц мультимедиа елеше куллану дэрэ^эсэ hэм вакы- ты буенча терле булырга мемкин. Мультимидаle дэреснэц мак- сатлары: яца материалны ейрэнү; яца мэгъуматны ^иткеру hэм укучыларныц кузаллавын кицэйтү; уткэн материалны кабатлау; алган белемнэрне, кунекмэлэрне практик куллану; белемнэрне гомумилэштеру hэм системалаштыру.

Мультимидаle күшымтаны куллану ечен компьютер, ноутбук, проектор кебек техник чаралар талэп итэлэ. Ул турыдан-ту- ры Интернет аша, онлайн режимында яки алдан дискка, флеш- кага яки кулланыла тортог төхөн чараныц хэтеренэ кучерелеп, онлайн режимында курсэтергэ мемкин.

Инде билгелэп утэлгэнчэ, мультимидаане куллану дэрэ^эсэ hэм вакыты дэреснэц максаты hэм эчтэлэгэ белэн билгелэнэ. Лэкин, практик яктан чыгып, мультимидаle күшымталарны кул- лануныц гомуми, эффектив очракларын аерып чыгаралар:

1. Яца материалны ейрэнгэндэ. Бу курсэтмэ чаралар ярдэмэндэ иллюстрациялэу мемкинлэгэн бирэ. Теге яки бу про- цессныц усеш динамикасын курсэтергэ кирэк булгандада аеруча файлы.
2. Яца теманы ныгытканда. Бу очракта укыучы визуаль яки аудио контентка мерэ^эгать итэ ала.
3. Белемнэрне тикшергэндэ. Компьютер ярдэмэндэ тест уздыру - уз-узецне тикшеру hэм уз-узецне реализациялэу, бе-

лем алу ечен яхши стимул, узецне курсэту мемкинлеге. Укыучы ечен укучылар алган белемнэрне сыйфатлы рэвештэ кон- трольдэ тоту, билгелэрне туплауныц программалаштырылган мемкинлеге.

4. Белемнэрне тирэнэйту ечен, дэрескэ естэмэ материал буларак. Укучыларныц кузаллавын кицэйту максатыннан, фэн белэн кызыксындыру, мотивлаштыру чарасы буларак кулла- ныла ала.

5. Фронталь местэкийль эшлэрне тикшергэндэ. Телдэн тикшеру белэн берлектэ, нэти^элэрне визуаль рэвештэ контроль- дэ тоту мемкинлеген бирэ.

6. Белем биру бурычларын тормышка ашырганда. Местэкийль эшне эшлэргэ, билгеле бер этаптагы нэм соцгы нэти^элэрне контрольдэ тотарга ярдэм итэ. Бу очракта, беренче чиратта, укыучы ечен техник ярдэмлек ролен уйний.

Укыучы коллегалары тарафыннан эшлэнгэн, профес- сиональ сайт нэм форумнарга урнаштырылган эзер электрон күшүмталар базасын куллана ала. Бу аца дэрескэ эзерлек про- цессын ^ицелайтэчэк. Шулай ук элеге электрон күшүмталарны узенец дэреслэрэнэ туры килэ торган итеп, аны уз укыту про- граммасына яраклаштырырга мемкин. Бу очракта укыучыдан, тэкъдим ителгэн электрон күшүмталар белэн алдан танышып, аларны куллануныц узенец дэреслэрэнэ туры килэ торган систе- масын булдыру, и^ади якын килу сорала.

Мультимедиа белемнэрне узлэштеру нэм тэкъдим иту процессына иж;ади якын килу мемкинлеген бирэ. Гомумэн, соц- гы вакытта укыучылар Интернет ресурсларын актив куллана башлады, бу укучыларда ейрэнелэ торган фэнгэ кызыксыну уя- тырга ярдэм итэ, мемкинлеклэрне кицэйтэ. Кызыксыну уяту яки ейрэнуне мотивлаштыру укыту процессында иц авыр элемент- ларныц берсе.

Мультимедиа Инетрнет-ресурс - төп мэгълумат мультимедиа рэвешендэ бирелгэн Инетрнет-ресурс. Бу заманча нэм бик уцайлы механизм. Ул классик функциялэрне алыштырмый, э кулланучылар ечен мемкинлеклэрне кицэйтэ. Буген мондый тер электрон ресурслар куп, куелган максаттан чыгып, аларныц тер-

лесен сайлап алырга була. Мультимедиале Интернет-ресурсларга тубэндэгелэр хас:

- терле типтагы мэгъумат бирелэ (текст белэн генэ чиклэн- ми, тавыш, графика, анимация, видео кб.);
- материалларныц курсэтмэлеге;
- узлектэн эшлэү мемкинлөгө;
- моменталь рэвештэ ^авал алу мемкинлөгө кб.

Буген гади сайтларга да мультимедиа мемкинлеклэрэн естилэр. Ченки кулланучылар игътибарын ятуа ечен интерак- тивлык сорала. Мондый тер сайтларныц купчелеге күцел ачу форматында булса да, Интернет чөлтэрэндэ уку-укыту, тел ей- рэну сайтлары аерым бер сигмент булып тора. Кыскасы, мультимедиа технологиялэр - уку процессын информатизациялэунец иц перспектив юнэлешлэрненц берсө. Заманча мэгъумати тех- нологиялэрне уцышлы куллануныц перспективалары программа hэм методик ^азлауны, материаль базаны камиллэштеру, укы- тучыларныц квалификациясен кутэрү белэн билгелэнэ [Соболева А.В.: 2013, 119-123].

Электрон күшүмтэ тешенчэс мультимедиагэ караганда кицрэк. Гадэттэ, мультимедиа технологиялэрэ электрон күшүмтада кулланылган була. Электрон күшүмталарныц тер- лэрэ куп. Уку-укыту процессында кулланыла торганнырын аерым бер теркемгэ чыгарырга була. Лэкин аларга карата аерым критерийлар, талэплэр эшлэнелмэгэн. Бугенге кендэ Россия Федерациисе Мэгариф hэм фэн министрлыгы тарафыннан электрон күшүмталарныц бер тере булган электрон формада- гы дэреслеклэргэ карата гына тегэл талэплэр эшлэнде. Лэкин элеге продукт укыту процессына эле кертелэ генэ, димэк, апробация барышында талэплэрнэ камиллэштереп, алга таба аларга узгэрешлэр кертелуе мемкин.

Россиядэ Федераль исемлеккэ кергэн дэреслеклэрнеч hэр- берсенец электрон күшүмтасы булуы мэ^бурилөгө безнец тараф-тан инде билгелэп утэлгэн иде. Олбэттэ, укытучы узе укыткан дэреслекнеч электрон күшүмтасын эзер рэвештэ куллана ала, лэкин башка дэреслеклэр нигезэндэ ясалган электрон күшүмта- ларныц синтезын куллану да уцай нэти^элэр бирергэ мемкин. Бу

очракта укучыларның кузаллавын кицэйту, терле дэреслек нэм укыту программаларының иң уцишлы элементларын дэрескэ та- бигий рэвештэ керте [^]ибэрү мемкинлеге туа.

Алда эйтэлгэннэргэ берникадэр нэти[^] ясап, мультиме- диале укыту технологиялэрэ, электрон күшымталарны куллану традицион укыту методлары белэн чагыштырганда, естенлеклэр- гэ ия булуун билгели алабыз. Олеге технологиялэр сейлэм ку- некмэлэрे булдыру нэм аларны терле комбинациялэрдэ куллану; коммуникатив ситуациялэр булдыру; индивидуаль якын килеп эш иту нэм укучының местэкийль эшчэнлеген интенсификациялэу мемкинлеклэрэн бирэ.

2. ТЕЛ ҮЭМ ЭДЭБИЯТ ДЭРСЛЭРЕНДЭ ЭЛЕКТРОН КУШЫМТАЛАРНЫ

Бугенгэ кэндэ электрон дэреслеклэр турында дискуссия дэвам итэ. Дэреслекнэц электрон формасы электрон дэреслек буламы? Россия Федерациисе Мэгариф һэм фэн министрлыгыныц укыту программаларын тормышка ашыруда куллануга тэксим ителгэн дэреслеклэрнэц федераль исемлеген формалаштыру тэргибенэ узгэрэшлэр керту турындагы канунында дэреслекнэц электрон формасына мондий билгелэмэ бирелгэн. Электрон форма - структура, эчтэлек һэм бизэлше буенча дэреслекнэц басма формасы белэн тэцгэл килуче, дэреслек эчтэлеген кицэйтуче һэм баатчу мультимедиа элементлары һэм интерактив сылтамалары булган электрон басма. Аца карата тубэндэгэ талэплэр билгелэнгэн:

- электрон формадагы һэм басма дэреслеклэрнэц структура- сы, эчтэлеге һэм бизэлше узара тэцгэл килергэ;
- дэреслекнэц электрон формасында басма формадагы иллюстрациялэр тулы кулэмдэ чагылыш табарга (электрон фор- мада аларныц адаптациясе һэм (яки) композициясе узгэреше искэ альна);
- дэреслекнэц электрон формасында материалны узлэштеру ечен кирэк булган, педагогик яктан дэлиллэнгэн мультими- дия һэм (яки) интерактив элементлар (сурэтлэр галереясы, аудиофрагментлар, видеороликлар, презентациялэр, анима- цион роликлар, интерактив карталар, тренажерлар, лабора- тор эшлэр, экспериментлар, һэм (яки) башкалар) саны; контроль һэм узконтроль чарагчылары булырга;
- электрон дэреслектэ тиешле һэм ^итэрлек дэрэ^эдэ мультимедиа элементлары булырга;
- электрон дэреслектэ тиешле һэм ^итэрлек дэрэ^эдэ интерактив элементлар булырга;
- электрон дэреслек еч яки ечтэн артык операцион системада эшлэргэ, аларныц икедэн ким булмаганы мобиль ^айланмалар ечен булырга;
- электрон дэреслек икедэн ким булмаган электрон ж;айланмада (стационар яки персональ компьютер, шул исэптэн интерактив тракта, планшетлы компьютер һэм башкалар) эшлэргэ;

- кулланучыларның жайланмаларында Интернет нэм Интранет чөлтэрлэрэнэ таташырудан башка (тышкы сылтамалар- дан тыш) эшлэргэ;
- кулланучы тарафыннан ясала торган закладка, кыска комментарийлар калдыру нэм аларга кучу мемкинлеклэрэ булырга;
- электрон дэреслек кулланучы ечен лицензион чиклэулэрэ булмаган, нэркемгэ ачык форматта булырга;
- электрон форматтагы дэреслекнэц агымдагы бите эчтэлеге- нец басма дэреслектэ кайсы биттэ икэнлеген билгелэу мем- кинлеге булырга;
- электрон дэреслеккэ кертелгэн командалар уцайлы куллану мемкинлэгэн тээмин итуче вакыт интервалында эшлэргэ тиеш. Лэкин дэреслекнэц электрон формасы басма дэреслектэн башка кулланыла нэм аны тулысынча алыштыра алмый, уку комплектының бер елеше генэ булып тора. Россия Федерацииндэ мэгариф системасын информатизациялэунец килэсэ этабы тулысынча электрон дэреслеклэргэ кучу булырмы? Олего контекстта, без электрон дэреслек терминын куллананганды басма аналогы булмаган, уку материалын кицэйтуче, мэктэп программасы белэн генэ чиклэнеп калмыйча, естэмэ белемнэр алырга мемкинлек бируче электрон эсбап турында сүз алып барабыз. Олого соралу ачык кала, фикер алышу дэвам итэ. Бу соралуны төгө яки бу якка хэл итудэ хэллиткеч факторларның берсэ дэреслекнэц электрон формаларына ихтия^ булыр, мегаен. 2015 елдан мэктэплэр укы- ту процессында дэреслекнэц нинди формасын куллануны узлэрэ хэл итэчээ. Огэрэ электрон формага ихтия^ була икэн, димэй, бу басма версиядэн баш тартып, электрон дэреслеккэ кучудэ катализатор булаачак.

Мэгълумати технологиялэр укыту процессына бер кендэ генэ утеп керми, элбэйтэ, лэкин элэгэе процессын зур тизлэгэе белэн баруын билгелэп утэргэ кирэк. Билгели ки, белемнэрнен терле елкэлэрэнэ (табигат, төгэл, гуманитар фэннэр) караган мультимедиа казанышларын куллануның бары тик бу елкэнэ яхши белуче профессионал гына бэяли алган узенэлеклэрэ бар [Алхазашвили Д.Н.: 2001]. Мэктэптэ туган тел нэм эдэбиятны укытуда мэгълумэти нэм компьютер технологиялэрэн куллану

тенденциялэрэн билгелэп карыйк. Олего процесс дэреслэрдэ тер- ле презентациялэр куллану, слайдлар курсэтуудэн башланып китэ. Укыучы алдан ук дэрескэ материалны эзери, элбэттэ, монда суз оффайн режим түрийнда бара. Мэктэпкэ компьютер белэн тээ- мин иту башлангач, мемкинлеклэр тагын да кицэйде. Укыучыга зур ярдэм курсэткэн мультимедиалы күшүмталар пэйда булды. Башта аларга шиклэнеп караучылар, тел нэм эдэбият дэреслэрэн- дэ компьютер технологиялэрэн куллануга карши чыгучылар еш очраса да, экренлэп аларны куллануныц эффектив булуу, укучы- ларда материалга карата кызыксынууны арттыруу мультимедиа- лы күшүмталарга укыту процессында ныклап кереп урнашырга мемкинлек бирде. Мэктэплэрнец Интернет чөлтэрэнэ тоташты- рулуу терле электрон ресурсларны, шул исэптэн электрон кита- пханэлэрне куллануга юл ачты. Шуши ук вакытта мэктэплэрдэ белем биру системасын информатизациялэу процессы да актив башкарыйлды: электрон журналлар, кендэлеклэр кертелде.

Мэгариф оешмаларын информатизациялэу - мэгариф усешендэгэ естенлекле юнэлешлэрнец берсэ. Мэктэплэр интерактив такталар, мультимедиа проекторлары белэн ^азлана, дэреслэрдэ компьютер технологиялэрэ кулланыла. Компьютер технологиялэрэн нэти^эле файдалану - хэзэрge кендэ укыту ме- тодикасыныц мөһим бурычы.

Дэрес - уку-укыту эшчэнлэгениц иц төп урыны. Нэкт менэ дэрестэ укучылар укыучылары ^итэкчелегендэ уз интеллектла-рын нэръяклап устеру, белем алу нэм тормыш мэсьэлэлэрэн хэл иту ечен мэгъумат туплау максатында компьютер технологи- ялэрэн кулланырга ейрэнэ. Компьютер - белем алу елкэсэндэ- ге максатларга ирешу, укыту процессын баату, бала шэхесе нэм укыучыныц ненэри осталыгы усешенэ йогынты ясау чарасы ул. Укыучыдан элбэйтэ ненэри осталык талэн итэлэ:

- компьютердан файдалануныц узенэ хас узенчэлеклэрэн педагогик эсбап буларак ацлау, аныц мемкинлеклэрэн нэм ^и- тешсез якларын билгели белу;
- уку материалын ацлата алу нэм укучылар белемен тикшеру- нец бер ысулы буларак электрон ресурслардан файдалана белу тэ^рибэсенэ ия булу;

- укытучылар ечен тэкъдим ителгэн кулланма программа нэм ярдэмлеклэр белэн эш итэ белу алымнарын узлэштеру кирэк.

Дэрестэ компьютердан файдалану максатчан нэм методик яктан нигезлэнгэн булырга тиеш. Укытуныц башка нэти^элерэк чарапын эшкэ ^игу мемкин булганда, компьютер куллану мэ^бури тугел. Башка укыту ысууллары белэн чагыштырганда югарырак нэти^элэргэ ирешу мемкинлеге биргэн очракта гына мэгъумати технологиялэрэгэ мерз^эгать иту меним. Олего тех- нологиялэр яца материалны ейрэну дэреслэрэндэ, осталык нэм кунекмэлэрне узлэштергэндэ, шулай ук практик дэреслэрдэ яхши нэти^элэр бирэ.

Укытучылар татар теле дэреслэрэндэ компьютер технологиялрен куллануныц эффектив булуын нэм укучыларда тел ейрэнүгэ карата кызыксынулары артуын билгелэп утэ. Алар профессиональ форумнарда, шэхси сайпларында, матбуугат битлэрэндэ денья кургэн мэкалэлэрэндэ, фэнни конференциялэрдэ ясаган чыгышларында татар теле дэреслэрэндэ компьютер техно- логиялрен куллану тэ^рибэлэрэ белэн уртаклашалар.

Хэзэр мэктэптэ кабинетлар компьютер, мультипроектор белэн ^азландырылган нэр дэрестэ компьютер технологиясен куллану мемкинлеге бар. Бу исэ уз чиратында дэрестэ укучылар- ныц эшчэнлэгэн активлаштыруга да, дэреснэц нэти^элелегэн кутэрүгэ дэ ярдэм итэ. Инновацион белем биру, иц беренче чи- ратта, мэгъумати - компьютер технологиялэрэнц усеше белэн бэйле. Дэрестэ компьютер технологиялэрэн куллану курсэтмэл- лекне тээмин итеп нэм куп мэгъумат биреп, укытуныц сыйфа- тын кутэрергэ ярдэм итэ.

ТР Чистай шэhэрэ16 нчы гомуми белем биру мэктэбенец татар теле нэм эдэбияты укытучылары Дэулэтшина Д.Р., Афза- лова Р.А., Ситдикова М.З. компьютер технологиясен дэреслэрдэ, дэрестэн тыш чарапарда куллану торган саен камиллэшэ баруын ассызыклылар. Аеруча да рус аудиториясендэ дэреслэрдэ тема- га кагылышлы презентациялэрне куллану отышлы, дип саныйлар нэм эш тэ^рибэлэрэ белэн уртаклашалар: “Рус телле балаларны аралашуга ейрэту диалоглар аша ирешелэ, аларны кызыксынды-

ру максатыннан диалог темасына туры килгэн слайдлар файдаланыла. Рэсемгэ карап яца сузлэр, гыйбарэлэр түа нэм сейлэмгэ кереп китэ.

Ойтик, дэрестэ эцгэмэ корган вакытта укучыларның сузлек байлыгы ^итмэу нэрвакыт сизелэ. Шуца да укытучы алдында яца сузлэрне тиешле нэм урынлы куллана белергэ ейрэту бурычы тора. Яца сузлэрне язып күес кына истэ калдьру кыенрак, шуца да еш кына курсэтмэлелеккэ мерз^эгать итбэз. Я презентация, я кыска гына фильм курсэтэлэ. Олбэйтэ, укучыда ацлашылмаган сузлэрнэц мэгъянэсен белу телэгэе уяна.

Дэрестэ кулланыла торган иц отышлы заманча технологиялэрнэц берсе электрон дэреспеклэр нэм ярдэмлеклэр. Аларны компьютер нэм видеопроектор ярдэмэндэ эшлэп, укучыларга зур кулэмдэ мэгълумат бирергэ мемкин, бугенгесе кендэ CD-дис- klarга яздырылган электрон белешмэлэр, “Татар телле заман”, “Мин татарча сейлэшэм” кб. компакт-дисклардан файдалану мемкин. Шулар арасыннан “Сэлэт” фонды чыгарган TATAR TELLE ZAMAN электрон дэреспекнэ аерип эйтергэ була. Анда 50 темага 2000 сүз, 2500 рэсем, фотографиялэр, 3 терле дэрэж;эдэ- ге кунегулэр, диалоглар, уеннар тупланган. Татар телен рус тел- ле балаларга укытуда, укучыларның эшчэнлеген активлашты- руда бу чыганаклар укытучылар ечен зур хэзинэ. Шулай ук без дэресплердэ Хайдарова Р.З. Галиева Н.Г ^итэхчелегендэ чыккан “Күцелле татар төлө” электрон дэреспеклэрэн, күшымталарны бик уцышлы кулланабыз.. Олеге дэреспеклэр нэм ярдэмлеклэрдэ- ге материаллар укучыда тел ейрэнүгэ кызыксыну тудыра. Алар- ның зэвьикли бизэлеше, бирэмнэр нэм текстларның сэнгатьчэ бизэлеше, бизэлештэ теслэрне урынлы куллану, тэкъдим итэлгэн текстларның нэм эзеклэрнэц балалар ечен кызыкли булуы, яшь узенчэлеклэрэн туры килүе, бирэмнэр нэм сорауларның укучы башкарьып чыга алырлык катлаулыкта булуы, аудирование елешлэре булу бик тэ яхши.

- интерактив такта ярдэмэндэ дэрестэ булган материалны курсэту генэ түгел, э ясаны да ясарга була. Бу бигрэх тэ укучы- ларга ошый, ченки элеге тактада рэсем ясарга да, текстларга комментарий язарга да, диаграммалар нэм терле графиклар сызарга

да була. Интерактив такта укучыларның местэкийль эзлэнулэрэн, эшчэнлеклэрэн активлаштыруда зур урын алып тора.

- тест уздыру программалары исә укучыларны on-lin ре- жимда эшлэргэ ейрэтэ. Олеге процесс барышында укучы бирел- гэн вакытны исэплэп татарга, булган белемнэрэн дерес файдала- нырга, уйларга нэм эзлэнергэ ейрэнэ. Бу программа БРТ, БДИна эзерлэнүдэ зур ярдэм булып тора.

- интернет-ресурслардан дерес файдалану бик куп дидактик мэсьэлэлэрне чишэргэ ярдэм итэ: рус телле балалар татар телендэ текстлар тыцый, татарча уку нэм сейлэм кунекмэлэрэн устерэ, ишетеп ацауа (аудирование) биремнэрэе эшли. Билгеле булганча, Интернет чөлтэрэндэ мэгъумат эзлэу - фэнни-эзлэну методының бер формасы, шууца да ул дэреслек кысаларыннан чы- гып, яца белем эзлэудэ безгэ бик ярдэм итэ.

Куптэн тугел генэ Татарстан Республикасы Мэгарифне устеру институты белэн берлектэ татар тел укытучыларына ярдэмгэ бала.рф сайты булдырылды. Мэгариф сыйфатын устеру максатын алга куеп эшлэнгэн «БАЛА» дип аталучы мультимедиаlle интерактив китапханэ татар телен нэм татар эдэбиятын ей- рэнүгэ юнэлтелгэн. Татар телен нэм эдэбияты укытучылары ечен элеге китапханэ татар телен узлэштеру, татар экиятлэрэн ейрэну ечен ярдэмлек, татар телендэ эшлэнгэн мультфильмнар иленэ юл курсэтуче. Без башлангыч сыйныфта укытканга курэ, дэрестэ мультфильмнардан бик еш файдаланабыз. Мэсэлэн, дэрес башын- да балаларга теге яки бу тема турында мэгъумат бирелэ. Аннан соц эсэр белэн таныштырыла, балалар эсэрне башта дэреслек- тэн укыилар, бу эсэрне ничек кузаллаулары турында сейлилэр. Шуннан соц мультфильм тэкъдим итэлэ. Балалар узлэренец фи- керлэрэ белэн уртаклашалар, сорауларга ^авап бирэлэр. Шулай ук мультфильмның лексикасына да игътибар итэлэр. Шуннан соц балаларга бу эсэрне сэхнэлэштереп карау мемкинлеге бире- ргэ була. Бердэн, рус телле балалар мультфильм геройларының татарча сейлэшкэннэрэн ишетеп, телне авларга нэм ейрэнергэ омтылыш ала; икенчедэн, элеге мульфильмнарның нэркайсы тэр- бияви энэмияткэ дэ ия.”

Соцгы елларда тормышның барлық елкэлэрнэ дэ компютер утеп керде. Шул ук вакытта уку-уқыту системасына да. Заман мэктэбенең тормышын да информацион технологиялэрдэн башка куз алдына китереп булмый. Укучыларда уку процессына кызык- сыну уяту ечен стандарт методлар белэн генэ чиклэнергэ ярамый. Уқыту процессын информатизациялэу мэгариф елкэсендэ гаять зур мемкинлеклэр тудыра, ченки аны белем бирудэ бик нэти^эле итеп кулланып була. Татар төле һэм эдэбияты дэреслэрэндэ дэ компютер технологиялэрэн максатка туры китереп кулланырга мемкин. Уқытуның бу тер яца технологиялэрэн урынлы куллану укучыларның шэхси узенчэлеклэрэн искэ алырга, уқыучы белэн укучыларның бердэм эш алымнарын камиллэштерергэ, белем бирунец сыйфатын кутэрергэ мемкинлек тудыра. Компьютер сыйныф тактасын да, тарату материалын да, дэреслеклэрне дэ алыштыра ала. Бүгенге балалар мэгъумати технологиялэр белэн бик иртэ таныша. Мэктэп баласы булган ейдэ компьютер булмый- ча калмый. Алай гына да тугел, хэзер кайбер балалар бакчасында да заманча технологиялэрне узлэштеру мемкинлеге тудырылган. Шуца да еш кына укучы буген уқыучыга караганда да кубрэк белэ. Огэр дэ элек мэктэп баласы ечен мэгъумат чыганагы бу- лып китап һэм мегаллим торса, буген ул барлық кызыксындыры- ган сорауларга ^авапны Интернет чөлтэрэ аша да таба ала. Шуца да хэзерге педагоглар усмерлэрне уз фэне белэн кызыксындыру, аларның игътибарын ^элеп иту ечен терле хэйлэлэр уйлап та- барга - шул ук мэгъумати технологиялэрне узлэштерергэ һэм аларны уқыту процессында кулланырга тиеш.

Компьютер технологиясеннэн нэти^эле файдалану - хэ- зерге кендэ уқыту методикасының мөһим бурычы. Яца тер эшчэнлек, компьютерда эшлэү бэрабэрэн укутуның сыйфатын кутэрүгэ ирешу - компьютер технологиясeneц иц естенлекле ягы. Дэреслэрдэ компьютер куллану укучыларның актив һэм ацлап эшлэвен тээмин итуунец яца алымы буларак дэреснэ тагын да кур- сэтмэле итэ.

Бэр укучының белем узлэштеругэ сэлэте терлечэ була. Кайбер укучыларның ишетеп истэ калдыру дэрэ^эсе естенлек алса, купчелек укучыларда куреп истэ калдыруы естенлек алган була.

Менэ шуши вакытта нэкъ компьютер ярдэмгэ килэ. Ченки мо- ниторда барлык бирэмнэр матур, эстетик яктан камил эшлэнэ. Презентацион программаларны тезегэндэ, укутычу аныц эченэ бик куп материал: терле схемалар, рэсемнэр, фотосурэтлэр кергэ.

Мондый программа белэн танышканда, укучы узен кино караучы итеп хис итэ. Ченки ул аныц алдында бер-бер артлы кадр- лар булып чыга.

Презентацион материалларны класстан тыш чарапар уткэр- гэндэ, ата-аналар жыелышларында, эдбият дэреслэрэндэ язучы- ныц тормыш юлын, иж;атын ейрэнгэндэ дэ кулланырга мемкин. Дэрес ечен презентациялэрне укучылардан ясату да белем сый- фатын кутэрүдэ уцай нэти^э бирэ. Лэкин шунысын да билгелэп уту мөхим: башка предметлар буеча электрон пособиялэр, терле программалар сатуда бик куп, э татар теле һэм эдбияты ечен мондый эсбаплар элегэ юк дэрэ^эсендэ. Шуца да укутычыларга эзлэнергэ, презентациялэр тезу ечен терле чыганаклардан мате- риаллар тупларга туры килэ [Шэмсетдинова Г.Я.: 2014].

Компьютер - укучы белэн белемнэр системасы арасында арадашчы, белем алу чарасы. Компьютердан файдалану укуту эшчэнлеген баата, укуту процессын кызыкли, нэти^эле һэм иж;ади итеп оештырырга мемкинлек бирэ. Дэрестэ компьютердан файдалану максатчан һэм методик яктан нигезлэнгэн булырга тиеш.

Татар теле дэреслэрэндэ дэ мэгъумати технологиялэрне куллануныц естенлеге бэхжүүлэх. Барыннан да элек, элеге технология - шэхескэ юнэлтелгэн, ныклы һэм вариатив булуы белэн аерылып тора. Дэреслэрдэ компьютер куллануныц юллары һэм ысуллары күптерле [Имаева Г.М.: 2015].

Мэгъумати компьютер технологиялэрэн укуту процессын- да куллану татар теленэ кызыксынуны арттыра, дэрестэ кирэкле эмоциональ атмосфера тудыруга, укучыны актив и^ади эшчэн- леккэ тартуга, интеллектуаль шэхес формалаштыруга, реаль тор- мышта барлыкка килуче проблемаларны местэкийль рэвештэ чишэ белу кунекмэсэ булдыруга хезмэт итэ.

Компьютер ярдэмэндэ татар теле һэм эдбияты дэреслэрэн- дэ тренировка ечен кунегулэр кулэме арта, катлаулылык ягыннан

дифференсация барлыкка килэ. Моннан тыш мэгъумати компьютер технологиялэрэн куллану дэреслэрдэ уцай эмоциональ фон һэм һэр укучы ечен уцыш ситуациясе барлыкка китерэ. Шулай итеп, компьютер укучыларда уз эшчэнлеген рефлексия форма- лаштыруга ярдэм итэ, ченки укучыга аныц эшчэнлек нэти^эсен ачык курсэтэ [Нуруллина Л.Х.: 2015].

Татар төле һэм эдэбияты дэреслэрэндэ информацион технологиялэрне куллануныц естенлекле яклары куп:

- материал югари курсэтмэлэ дэрэ^эдэ булуы белэн отышлы;
- укучыныц шэхси сыйфатын ачыкларга мемкинлек бар;
- контроль һэм узконтроль дэрэ^эсе югари (материалны ка- бат укып, хатаны шунда ук тезэтергэ, проблема чишунец берничэ вариантын файдаланып карарга мемкин);
- укытуны интенсивлаштыру ечен тестларны нэти^эле кулланырга мемкин. Укучыларныц теманы узлэштеру дэрэ^эсен тикшеру, белемнэрэн бэялэу, ялгышларын ачыклау, аларны анализлау һэм тезэту юлларын билгелэу ечен дэ тестлар уцайлы;
- белем һэм кунекмэлэрне ныгыту кунегулэрэн куплэп эшлэр- гэ була;
- терле дэреслэрнец узара бэйлэнешен булдыру, дэрес укыту формаларын һэм ысулларын терлэндеру, дэрес эчтэлэгэн ба- ерак һэм кызыграк итэ.

Компьютер технологиялэрэн, электрон ресурсларны болар - укытуучы ечен алыштыргысыз ярдэм. Бу инде, һичшикsez, татар төле һэм эдэбиятыныц эчтэлэгэн безнец эйлэнэ-тирэбездэгэ чын- барлыкка бэйлэргэ, шул мохиттэ шэхеснеч узенец урыннын бил- гелэргэ ярдэм итэ.

Теп максат буларак укытуучылар укучыларда фэнни фи- керлэу, и^ади эшлэу сэлэтен устеру, тэрбия эшнендэ югари нэти^элэргэ ирешу, ^эмгяятьтэ уз урыннарын таба алышлык то- лерант шэхес тэрбиялэуне билгели. Олбэттэ, бу максат гомумтэр- бия максаты белэн тэцгэл килэ дип эйтергэ дэ була.

Компьютер дэреслэрэн эзэрлэгэндэ укытуучы тубэндэгэ бурычларны билгели:

- укучыларныц белемгэ булган омтылышларын устеру;

- укучыларда маҳсус белем һәм кунекмәләр формалаштыру;
- укучыларда ижади эшчәнлекне устеру мемкинлеген тудыру;
- укучыларның фикерләү сәләтен устеру.

Дәресләрнәц нәтиҗәлелеген арттыруда компьютер яки мәгълумати технологияләр аерым урын алып тора.

Хәзерге вакытта дәресләрдә мультимедиа чаралары еш кулланыла. Мультимедиа технологияләрен куллану яцалыклар белән кызыксыну теләге уята. Беренчедән, укучыларның белемнәре формалаштырыла, икенчедән, сейләм һәм мультимедиа чаралары белән эшләү кунекмәләре барлыкка килә. Татар теле һәм эдәбияты дәресләрендә уен формасындагы кунегуләр телнең лексика-сын, грамматикасын һәм структурасын ^{ицелрәк} узләштерергә ярдәм итә. Татар теле һәм эдәбияты укутучыларына электрон уку-укуту ресурсларын, электрон күшымталарны файдалану, телне устеру һәм саклау, дәрес укуту формаларын һәм ысуулла-рын терләндеру, дәрес әчтәлекләген баерак һәм кызыклырак иту ечен зур ярдәмлек булып тора.

Дәресләр ечен презентацияләр ясау укучыларда зур кызыксыну уята. Аларны яца теманы ацлатканда, материалны ны-гытканда, язучыларның тормыш юллары белән таныштырганда, класстан тыш чараларда кулланып була.

Мультимедиа технологиясе слайд-иллюстрацияләр курсә-тергә, читтән торып экспурсия уткәрергә мемкинлек бирә. Одебият дәресләрендә мультимедиа технологиясе куллану чагышты-рмача анализ ясарга да ярдәм итә. Укучыларның татар телендәге мәгълумат белән кызыксынулары татар эдәбияты дәресләрендә компьютер куллануның бик күп мемкинлекләрен ача.

1. Интернет - татар эдипләренең яца эсәрләрен һәм таныл-ган язучыларның сирәк басмалары белән таныша алу мемкинлеге бирә.
2. Компьютер ярдәмендә укуту - тиз һәм нәтиҗәләле итеп ут-кэн материалны актуальләштерә ала.
3. Укучыларның белем һәм кунекмәләрен бәяләүдә ярдәм итә.
4. Одебият дәресләрендә иллюстрацияләр, сәнгатьле уку кунекмәләре биру һәм шагыйрьләрнәц кейгә салынган ^{ырла-}

рын тыцларга мемкин. Дэреснэц терле этапларында материал мультимедия аша бирелэ.

Компьютер куллану дэреснэ кызыклирак, ^анлырак итэ. Информацион технологиялэрне куллану, баланыц и^ади мемкинлеген, укуга кызыксынуын hэм местэкийльлеген устерэ, ку- заллауларын кицйтэ, фикерлэу сэлэтен камиллэштерэ.

Практика курсэткэнчэ, дэреслэрдэ компьютер куллану бе- лем бирудэ традицион методлардан естен булуын раслый, укучы дэреслэрдэ актив катнашучы була. Компьютер программа- ры укутуны индивидуальлэштеругэ ярдэм итэ, укучыларныц местэкийль эшлэулэрэн оештырырга мемкинлек бирэ.

Компьютер куллану тубэндэгэ очракларда узен акларга мем- кин:

- объект hэм куренешлэрне курсэту ечен;
- анимация, моделлэштеру ечен;
- белемнэрне тикшергэндэ тест сорауларына ^авап алу ечен;
- виртуаль экспурсиялэр уткэрүү ечен.

Информацион технологиялэрне куллану формалары:

1. Озер электрон продуктларны куллану. Белем бирунец сыйфатын яхшырта, курсэтмэлелек принцибын ачык итеп тор- мышка ашырырга ярдэм итэ.

2. Мультимедиа презентациялэр куллану. Уку матери- алын тиешле бер эзлеклелектэ биреп, материалны ассоциатив рэвештэ истэ калдырырга булыша.

3. Интернет чөлтэрэ ресурслары куллану. Белем алу- га кирэкле информацияне таба белергэ hэм системага салырга ярдэм итэ. Бу ^энэттэн <http://belem.ru> сайты укугучылар эшнендэ зур ярдэм. Бирэдэ педагогларга, студентларга, мэктэп укучыла- рына, мэктэпкэчэ яшьтэгэ балаларга hэм, гомумэн, татар теленэ битараф булмаган hэркем ечен бай мэгълумат урнаштырыла.

Татар төле укугучыларына укуту-тэрбия процессында кул- лану ечен белем чыганакларын тэксүдим итэбез:

<http://belem.ru/> сайты - татар телендэ белем бируче укугучылар ечен зур ярдэм.

<http://www.rusedu.ru/>, <http://metodisty.ru>, <http://nsportal.ru> терле презентациялэрне шул сайтлардан алырга була.

<http://www.openclass.ru/node/224468> сайтында кроссвордлар.

<http://ggulnaz.jimdo.com/>, <http://ras2203.narod.ru/>- Татарча мультфильмнар, спектакльлэр.

<http://qushlawich.ru/node/134>- Кушлавыч авылы сайты. <http://ras2203.narod.ru/shubino-karaoke.htm>- сыйныфтан тыш чараплар уткэргэндэ куллану ечен татарча караоке урнашты- рыхлан.

Мультимедиа чараплары белэн эшлэү дэрес формаларын тер-лэндерүү мемкинчелеге бирэ һэм аны дэреснэц терле этапларында кулланырга була:

- проблемалы ситуация тудыру ечен;
- яца материалны ацлату ечен;
- ей эшен тикшеру ечен;
- дэрес барышында белемнэрэн тикшеру ечен.

Видео-аудио һэм текст материалын берлэштерүү теманы комплекслы ачарга, аны и^ади кабул итэргэ, укучыларныц активлы- гын кутэрергэ булыша.

Дэреслэрдэ мэгъюмати-компьютер технологиялэрнец терле формаларын куллану, югарыда ассызыклап кителгэнчэ, укучыларныц белемнэрэн тирэнэйтэ, куззалаулырын устерэ. Предмет буенча елгерешлэрэн арттыра. Местэкийль эшлэргэ ейрэтэ. Ya уцишларын куреп, сеену, куану хислэрэн тудыра.

Огэр укытучы узе узлэштергэн методлар, алымнар белэн генэ эшлэсэ, аның хезмэте бик чиклэнгэн булыр иде. Андый укытучы белем бирудэ югары нэти^элэргэ ирешүүдэн генэ туктап калмый, э шэхес буларак та усудэн туктый. Инновацион алым- нар куллану гына укытучыныц ителлектуаль усуенэ ярдэм итэ. Ул аны яца белемнэр, яца мэгъюматлар эзлэугэ этэрэ һэм аларны укыту-тэрбия эшчэнлэгендэ тормышка ашырырга булыша. Шу- лай итеп инновацион эшлэү педагогныц информацион культура- сы усуенец теп чыганагына зверелэ. О ул уз чиратында узбелем- нец усуенэ һэм инновацион процессларныц тизлэнүенэ сэбэпче була [Юзмиева С.Г.: 2015].

Тел һэм эдэбият дэреслэрэндэ электрон күшүмталар кулла- ну укыту процессы алдында торган бер теркем бурычларны хэл иту мемкинлеклэрэн ача: яца материалны ейрэнүү; утэлгэн мате-

риалны кабатлау; белемнэрне \hbar эм кунекмэлэрне камиллэштеру, белемнэр \hbar эм кунекмэлэрне практикада куллану; белемнэрне гомумилэштеру \hbar эм системалаштыру. Электрон күшымталарда \hbar эрвакыт диярлек аудио \hbar эм видеофайллар кертелэ, бу,ничшик- сез, зур плюс. Уучы алар ярдэмэндэ дерес эйтелеши ишетэ, орфоэпик яктан сейлэмен камиллэштерэ ала. Шулай ук электрон күшымталар мэктэп курсы буенча \hbar эм аннан тыш, гомумэн, укучыныц кузаллавын кицйтэ торган естэмэ материаллар керту мемкинлеген бирэ. Уку процессы индивидуальлэштеру бара, бу укытуныц сыйфатына да уцай яктан тээсир итэ.

Яца мэгъумати технология барлыкка килгэнче ук, куп кенэ экспериментлар уткэреп, экспертылар материалны узлэштеру методы \hbar эм берникадэр вакыттан соц алган белемнэрне яцарту мемкинлеге арасында бэйлелекне ачыклаганнар. Огэр материал тавышлы булган икэн, кеше мэгъумат кулэмненец якынча $1\frac{1}{4}$ исенде калдыра. Огэр мэгъумат визуаль рэвштэ бирелэ икэн, якынча $1\frac{1}{3}$ хэтердэ кала. Тээсир иту методлары күшүлгэн очрак- та (визуаль \hbar эм тавыш), материалныц якынча яртысына кадэр истэ калдырыла, э ейрэну барышында кеше актив эшчэнлеккэ \wedge элеп ителэ икэн, материалны узлэштеру 75% кадэр \wedge итэ.

Укыту процессында актив эшчэнлеккэ тарту мультимедиалы күшымталар нигезендэ ята. Мэсэлэн, И.Х.Мияссарова, Ф.Ш.Гарифуллина, Р.Р.Шамсүтдинова авторлыгындагы «Олифба» дэреслэгэн ясалган электрон күшымтада бирэмнэр уен рэвшенде би- релэ. Купмедер дэрэ \wedge эдэ бу тренировка ечен программа, ягьни ул кунекмэлэрне камиллэштеру мемкинлеген бирэ. Нэкь шушы максатта, укытучы элеге күшымтаны телэсэ кайсы дэрестэ кул- лана ала, аерым бер елешлэрэ ейгэ эш буларак бирелэ ала. Утел- гэн материалны укучы ейдэ узлектэн кабатлый ала, бирэмнэрне местэкийль рэвштэ эшлэргэ мемкин, аларны эшлэу алгоритмы шактый гади.

Туган тел дэреслэрэндэ кулланыла торган электрон күшымталарныц башка типтагылары да очрый (тишеру терки теллэрне ейрэну елкэсендэгэ хезмэтлэргэ нигезлэнэр алып барылды). Ми- сал ечен, терек теленэ ейрэтэ торган «A \wedge ilim Turk?e ders kitabı 1» карыйк. Олөгэ программа конкрет дэреслеккэ катгый бэйлэнгэн.

Мондый тэр күшүмтэларны дэреслекнэц электрон форматы дип тэ атыйлар. Дэреслек битлэрэе электрон форматка кҮчөрөлэ һэм техник мемкинлеклэр, интерактив бирэмнэр, аудио һэм видео- файллар белэн баётлаа.

Теркядэ мэгълҮмати-компьютер технологиялэрэн кулла- ну алга киткэн. Соцгы берничэ дистэ ел эчендэ бу елкэдэ Тер- киядэ кҮп эшлэр башкарьла. Теркия Мэгариф министрлыгы барлык укучыларны планшетлар белэн тээмин итэ. Бу маxсус «FATIH» проекты («Мемкинлеклэрне кицэй^ һэм технологи- ялэрне яхшируту хэрэктэ») кысаларында башкарьла. Шулай ук элеге проект кысаларында <^тай- класс»лар булдыру тормышка ашырыла. 42000 мэктэп һэм 570000 класс заманча мэгълҮмати технологиялэр белэн тээмин ителэчэк. Планшетлар, интерактив такталар белэн ^азланган класслар куллану укыту систе- масын камиллэштерҮгэ этэргеч ясар, укучыларга материалны УЗлэштерҮДЭ ярдэм итэр дип кетелэ. Элеге заманча ^азларны дэрестэ нэти^эле кулланырга ейрэтҮ максатыннан укытучылар ечен сервис-тренинглар уздырыла. Электрон укыту контентына кигэндэ, ул кабул ителгэн укыту программаларына нигезлэнгэн булырга тиеш [meb.gov.tr: 2015]. «FATIH» проектыныц 5 төп ком- понентын аарыг карыйлар:

- ^иhaзлау һэм программа елеше белэн тээмин итҮ;
- электрон укыту материаллары һэм электрон контент белэн идарэ итҮнэ булдыру;
- укыту программаларында мэгълҮмати-компьютер технологиялэрэн нэти^эле куллану;
- укытучыларны мэгълҮмати-компьютер технологиялэрэн кулланырга ейрэтҮ;
- мэгълҮмати-компьютер технологиялэрэн ацлап, ышанычлы һэм Үлчэп куллану.

Теркиянец электрон ресурслары кубесенчэ eba.gov.tr [eba. gov.tr: 2013]. Социаль һэм белем бирҮ порталында тупланган. Монда терле фэннэрдэн 1687e-Kitap (электрон китап) урнашты- рыхан.

Шулай ук Теркядэ E-Okul (электрон мэктэп) проекты уцышлы эшлэп килэ. Укучыларныц барлык эшлэрэе электрон

форматта алып барыла һэм бетен мэгълумат маxсус серверда саклана. Оти-энилэр e-okul.meb.gov.tr [e-okul.meb.gov.tr: 2007] сайтына кереп, расписание, укытучыларның искеrmэлэрэн, тер-ле фэннэрдэн, шулай ук тэртип ечен қуелган билгелэрне, дәрес калдыруларны, контроль эшлэрнец датасын һэм нәтижэлэрэн һэм башка мэгълуматларны карый ала. Системага керу ечен, укучы-ның шәхес таныклығы номерын һэм мәктәптә бирелгән маxсус номерны көртергә кирэк. Олеге система мобиЛЬ телефоннарда да кулланыла башлады. Барлық мэгълумат атапаның телефонына жиберелэ. Олеге мемкинлекләр Татарстанда да актив кулланыла. Мәгариф системасын информатизацияләу елкәсендә Татарстан Республикасы - Россияядә алдынгы регионнарның берсе.

Электрон күшымталарны куллану соцгы елларда Азербайжанда активлашып китте. Бу илдә уткәрелә торган сәясэт белэн бәйләнгән. Мәгариф системасын модернизацияләнә, халыкара тәжрибәне ейрәнелеп, техник казанышлар, мэгълумати-компьютер технологияләре актив кулланыла. Азербайжан Республикасында гомуми белем бирү системасында дәреслекләр буенча маxсус сәясэт алып барыла. Олеге сәясэтне тормышка ашырганда Азербайжан Республикасы Конституциясе, Мәгариф турындагы канун, маxсус актлар нигез итеп алына. Азербайжан Республикасы мәгариф министрлығы сайтында урнаштырылган маxсус документ та бар. Ул «Гомуми белем бирү системасында дәреслекләр буенча сәясэт» дип атала. Олеге документның 9 нчы пунктында электрон дәреслекләрне куллану турында сүз бара. Анда «Мәгариф министрлығы тарафыннан расланган электрон дәреслекләр һэм уку эсбаплары мәктәпләрдә кулланыла ала» дигелгән [Политика по учебникам в системе общего образования: 2009].

«Азербайжан Республикасында Мәгарифне устерү буенча дәуләт Стратегиясе»неч (Азербайжан Республикасы Президенттының 2013 елның 24 октябрендәге боерыгында расланган) эhэмиятле бурычларының берсе - укыту процессында заманча мэгълумати технологияләрне куллану. Бу тизләтелгән темплар белэн һэм халыкара тәжрибәне кулланып башкарылырга тиеш. Стратегиядә мэгълумати технологияләрне мәгаиф системасына көртүнеч тубэндәгә юнлешләре билгеләнгән:

- Мэгълумати-коммуникатив технологиялэрэг нигезлэн- гэн яца куррикулум (куррикулум - укыту процессы белэн бэйле булган эшчэнлекнэ эффектив оештыру, максатчан һэм дэвамлы тормышка ашыру мемкинлэгэ бирэ торган концептуаль документ) һэм укыту методологиялэрэнэ туры китереп методик эсба- плар, дидактик материаллар һэм укыту эсбаплары эзэрлэүнэ сти- муллаштыруучы яца механизмнары булдыру;

- уку йортларында мэгълумати-коммуникатив технологиялэрэг нигезлэнгэн укыту методологиялэрэ талэплэрэнэ туры килгэн инфраструктура булдыру; һэрбер уку йортын Интернет белэн тээмин иту, э гомуми урта белем биру дэрэ^эсэндэ һэрбер укучыны электрон пособиелэр урнаштырылган компьютер-планшет белэн тээмин иту;

- мэгариф белэн бэйле мэгълумати һэм Интернет ресурслар усешен тэмин иту;

- дистанцион уку, сэлэтле балалар һэм максус ярдэм талэп ителэ торган балалар, елкэн яштэгэ кешелэрне укыту, профессиональ белем биру һэм башка сораулар буенча консультацион хезмэт курсэтуче региональ универсаль узэклэр булдыру.

Электрон ресурсларны бер чыганакта урнаштыру ечен анда www.e-resurs.edu.az адресы буенча урнашкан максус портал да булдырылды. Олөгө порталга кереп электрон дэреслеклэр, видеодэреслэр, конкурслар, бирэмнэр һэм башка электрон ресурслар белэн кулланырга мемкин. Олөгө порталда урнаштырылган дэрэ- слеклэрнэц кубесен электрон форматтагы дэреслеклэр дип атарга була. Аларда интерактивлык бик аз. Интерактив уеннар портал- ныц аерым рубрикасына чыгарылган. «Intellectual oyunlar (интерактив уеннар) укытуучы терле дэреслэрдэ куллана ала. Лэкин бу укытуучыдан алдан эзэрлек эше талэп итэ, ул барлык уеннарны карап чыгарга һэм аларны дэрестэ куллануны планлаштырырга тиеш. Электрон форматтагы дэреслеклэрдэ кайсы темага, кагы- йдэгэ караган интерактив уеннар булуу турында мэгълумат юк. Шулай ук максус адаптациялэнгэн программалы дэреслеклэр дэ урнаштырылган. Мэсэлэн, «Olifba» электрон дэреслеге «Eşitməsində ^tinliyi olan uşaqlar u?un dərslik» буларак билгелэн- гэн, ягъни начар ишетуче балалар ечен максус эшлэнгэн. Пор-

талда урнаштырылган электрон ресурслардан тыш, азербэй^ан теленэ ейрэтэ торган башка мультимедиаle күшүмталар да шак- тый. Мэсэлэн, Talk Now! Learn Azerbaijani (2004 год), BYKI Deluxe 3.6 - Azerbaijani (2009) шундайлардан. Алар лексиканы ейрэнҮтэ юнэлгэн. Монда СҮЗлэрне, аларныц язылышины, дерес эйтелешиен истэ калдыруга юнэлгэн күпсанлы интерактив уеннар урнаштырылган. Элеге программаларныц элементлары инглиз телен ей- рэтҮче бүгэнгэ кендэ популяряр LinguaLeo программасыныц ае- рым бер елешлэрэн охшаш. Мондый тер электрон күшүмталар мэктэп программасы белэн бэйлэнмэгэн, алар төлнө яца ейрэнэ башлаучыларны күзээ тотып эшлэнэ. Элеге электрон күшүмта- ларда азербэй^ан теленэ башка тел аша ейрэтҮ бара. Азербэй- ^ан-инглиз, азербэйж;ан-рус вариациялэрэ очрый.

Шуны да билгелэп Үтэргэ кирэк, терле электрон күшүмта- ларны укыту процессында куллануныц укучылар сэламэтлегенэ ничек тээсир итҮе элегэ кадэр ^ентеклэп ейрэнелмэгэн. Төгэл санитар талэплэр эшлэнмэгэн. Электрон технологиялэрнец укыту процессына зур тизлек белэн Үтэп керҮен иске алсак, аларныц сэламэтлеккэ йогынтысы тиздэн тикшерҮ объектына эйлэнчэк.

БҮгэнгэ кендэ басма дэреслеклэрнец елешчэ электрон форматтагыларга альштыру, э тегэлрэгэ аларны параллель куллану турында СҮЗ бара. Лэкин укыту процессыныц Үзэгендэ укытучы кала нэм калачак та, калганы икенчел нэм ярдэм ролен генэ баш- кара. Килэчкэх техник мемкинлеклэрэ кицэйтэлгэн местэкийль электрон дэреслеклэр эшлэнгэн очракта да, алар белэн эш укытучы күзээтҮе астында нэм аныц ацлатмалары, шэрхэлэрэ белэн Урелеп барырга тиеш. Укучылар ечен теп белем чыганагы булып нэрвакыт укытучы калачак.

3. МЭКТЭП ДЭРСЛЕКЛЭРЕНЭ ЭЛЕКТРОН КУШЫМТАЛАР

Татар теле hэм эдэбияты дэрслеклэрэнэ электрон күшүмтэлар эзэрлэY елкэсендэ эшчэнлек соцгы елларда шактый актив- лашса да мондий тер эсбаплар эзэрлэY елкэсендэ бу эле беренче адымнар гына, шуца kҮрэ без башка терки теллэр тэ^рибэсенэ мерэ^эгать итэргэ булдык. Терек теленнэн электрон күшүмтэлар ясау елкэсендэ kҮптэннэн актив hэм продуктив эш алып барыла. Шуца kҮрэ тикшерҮебезнец объекты буларак терек те- лендэгэ «A^ilim Turk^e ders kitabi 1» электрон күшүмтасы сай- лап алынды. Азербайжанды соцгы елларда электрон күшүмталар куллану шактый активлашып китҮен искэ алып, тикшерҮебезнен тагын бер объекты буларак «Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшүмтасы сайланды. Чагыштырма анализ YtkэрY ечен И.Х.Ми- яссарова, Ф.Ш.Гарифуллина, Р.Р.Шамсутдинова авторлыгындагы «Элифба» дэрслегенэ ясалган электрон күшүмтага тукталдык (алга таба «Элифба» дип кулланганда, элеге басма дэрслекнец электрон күшүмтасы хакында CYЗ барабачак). «Элифба» татар те- лендэ белем алуучы укучыларга юнэлгэн, шуца да тулысынча татар телендэ. «Azərbaycan dili 2-ci sinif» та тулысы белэн азербай- ^ан телендэ. «A^ilim Turk^e ders kitabi 1»дэ без терек hэм инглиз теле белэн очрашибыз. Дэрслек телне яца ейрэнэ башлаучылар- га дип билгелэнгэн.

«A^ilim Turk^e ders kitabi 1»ныц фэнни консультантлары: Prof. Dr. Murat Ozbay hэм Do?. Dr. Huseyin Ozcan.

«Azərbaycan dili 2-ci sinif» дэрслегенец авторлары Rafiq ismayilov, Gul^n Orucova, Zahid Xəlilov, Dilruba Cəfərova.

3.1 Программа влеше

«Элифба» hэм «A^ilim Turk^e ders kitabi 1» электрон күшүмталарныц икесе дэ Adobe Flash программасы ярдэмэн- дэ эшлэнгэн. Adobe Flash - Adobe Systems компаниясeneц веб-күшүмталар яки мультимедиаце презентациялэр ясау ечен кулланыла торган мультимедиаце платформасы. Реклама баннер- лары, анимация, уеннар ясау, шулай ук веб-битлэрдэ видео hэм аудиофайлларны уйнату ечен киц кулланыла. Flash-технологиялэр

(еш кына аларны интерактив веб-анимация технологиялэрэ дип тэ атыйлар) Macromedia компаниясе тарафыннан эшлэп чыгарылаа һэм мэгълуматны мультимедиале рэвештэ үйткеру елкэсэндэгэ купсанлы технологик мемкинлеклэрне уз эченэ туплый. Flash программалярныц теп инструменты буларак вектор графикасын куллану мультимедианец нигезен тэшкил иткэн элементларны (хэрэкт, тавыш һэм объектлар интерактивлыгы) тормышка ашиглуулж мемкинлеген бирэ. Шул ук вакытта килеп чыккан программа улчээмэ минималь һэм кулланучыныц экран улчэменэ бэйлэнмэгэн. Бу, уз чиратында, Интернет проектларга карата куелган талэгэллээр берсө [Власов А.И.: 2001]. Лэкин Flash ярдэмэндэ ясалганд ган кушымталарныц кимчелеклэрэ дэ шактый.

1. Flash программа карала торган компьютерныц ресурсларына карата шактый югары талэплэр куела. Олдога программаны уйнату процессорныц шактый куп ресурсларын ала, э уйнату тизлэгэе экран размерларына бэйлэнгэн. Шулай да, программа Windows операцион системасыныц терле версиялэрэ куелган телэсээ кайсы компьютерда эшли, оператив хэтер, процессор тибы буенча кискен талэплэр куелмий. Бердэнбер аерма эш тизлэгэе булаача.

2. Хаталар тиешле дэрэгэдээ контроольдэ тотылмий, бу уз чиратында кушымтаныц еш кына эштэн туктавына, э кайвакыт, тулысынча браузерныц эшэн туктатуга китерэ. Браузерныц эшэнэ комачаулаа мемкинлеге булганы очен, Flash кушымталар браузерларны эшлэп чыгаручылар тарафыннан тэнкыйт утына тотыла.

3. Flash кушымтаны уйнату мемкинлеге һэрвакыт булмаска яки бу шактый кыенлыклар тудырырга мемкин. Куп вакытта кулланучылар узлэрэ, э мэктэптэ куллану очрагын каасак, администраторлар браузерларныц кейлэгечлэрэндэ flash контентын сундереп куялар. Бу система ресурсларын экономиялзэу, рекламадан котылу һэм мэгълумати куркынычсызлык белэн бэйле рэвештэ эшлэнэ.

4. Текст рэвешендэ бирелгэн мэгълумат Flash ярдэмэндэ куелган очракта, эзлэу системаларына аны индексациялзэу авырлаша.

Flash ярдэмэндэ программалаштырылган код, гадэттэ, «яшерлгэн» була, ягьни гади кулланучы аны ачып карый, таныша ал- мый (рэсем 1).

Рэсем 1. Flash ярдэмэндэ программалаштырылган кодныц мисалы

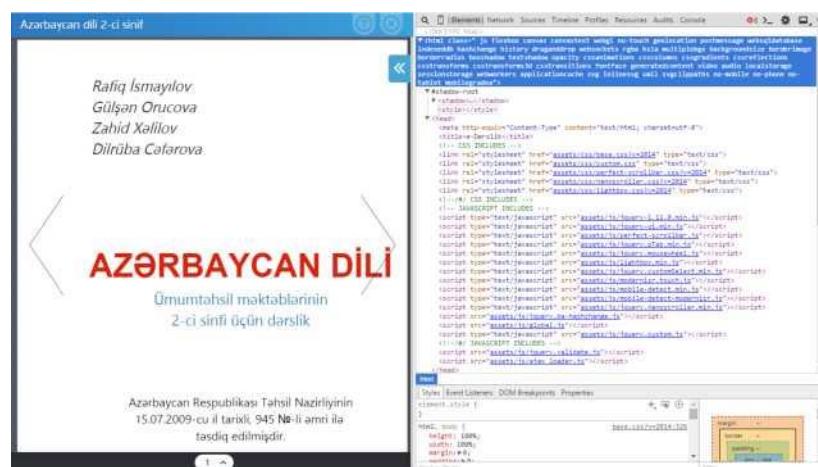
«Элифба» Иэм «Agilim Turkge ders kitabı 1» бер программа ярдэмэндэ эшлэнгэн, димэк, техник яктан мемкинлеклэр якынча бертесле дип кааргага була. Техник талэплэр дэ бертесле. Лэкин терек төлө дэресслегенэ электрон күшымта «Элифба»га эшлэнгэн электрон күшымтадан беренчэе карашка ук шактый аерыла. Авторлар ике терле юл белэн киткэннэр. «Элифба» дэресслегенэ электрон күшымтада дэреслек, төгзлрэгэ утэлэ торган грамматик материал, темалар, лексика нигез итеп алынган Иэм яца бирэмнэр эшлэнгэн. Терек төлө дэресслеге тулысы белэн узгэртелмичэ кул- ланылган, ягьни безнец алда дэреслек битлэрэе электрон формат- та Иэм шул ук бирэмнэр электрон рэвештэ эшлэу мемкинлөгө, аудио, видео белэн баетылган.

Без тикшэрэ торган күшымталарныц еченчесе - «Azərbaycan dili 2-ci sinif» HTML5 форматында эшлэнгэн.

HTML (HyperText Markup Language) - веб-бит билгелэу төлө. Аныц теп бурычы чөлтэр буенча тапшырыла торган мэгълуматны укула торган контентка интерпретациялэу. Нэкъ менэ HTML ярдэмэндэ без Интернетны бугенге рэвешендэ курэбез: матур, тесле, купкырлы. HTML5 - соцгы камиллэштерелгэн версия.

Аца кадэр Интернетта актив кулланылган форматлар HTML 4.01, XHTML 1.0 и XHTML. Практикада продуктлар терле формат- ларның синтезы буларак эшләп чыгарыла иде. HTML5 Y3 эчендэ HTML һәм XHTML синтаксик нормаларын берләштергөчө формат буларак барлыкка килә. HTML5 эшләп чыгару максаты - мультимедиа технологияләрне куллану мемкинлекләрен яхшырту һәм шул ук вакытта кодның щицел уқылышын саклап калу [bigfoozzy.com: 2015].

HTML5 форматының коды Flash программының кодыннан визуаль рәвештә Үк шактый аерыла. HTML5 форматында эшләнгән программаның коды белән кулланучылар таныша ала. Гомумән, бу елкәдә ^пмедер дәрәжәдә белеме булган кулланучылар, бу фор- матта эшләнгән һәр продукт, шул исәптән ачык кулланылыштагы сайтларның, кодларын ачып карый ала, бу сергүләгән (рәсем 2).

Рәсем 2. «Azərbaycan dili 2-ci sınıf» электрон күшымтасы к одының бер елеше

Азербайҹан телендәге электрон күшымталарны карау ечен башта www.e-resurs.edu.az порталында теркәлергә кирәк. «Azərbaycan dili 2-ci sınıf» күшымтасын сайлап алгач, безгә еч терле вариант тәкъдим ителә: 1) ePub форматында йекләү (ePub

yukb), 2) оффлайн уку ечен йеклэу (oflайн охумааq и?ун уйклэ), 3) онлайн уку (onlайн оху).

Electronic Publication (ePub) - Цифрлы китапбасу халыкара ассоциациясе (International Digital Publishing Association) эшлэп чыгарган электрон китаплар форматы. Олеге формат электрон китаплар нэм басмаларны ^итетштерү ечен кирэк булган программа нэм аппарат белэн тээмин итуне берлэштереп, цифрлы басманы бер файлда эшлэп чыгару нэм тарату мемкинлэгэн бирэ [whyepub. ru: 2011]. ePub контейнеры ZIP-архивына XHTML, HTML яки PDF форматындагы текстлар, басманыц XML форатындагы та- свиры, папкаларда - графика (шул исэнтэн вектор графикасы (SVG), шрифтлар, стильтэр таблицасы h.b. урнаштырылган. Олеге форматтагы файллар терле улчэмдэгэ экранлы компьютер ^^азларында яхши укыла, ягъни аларны ноутбукларда, смартфоннарда, букридер нэм хэтта гади мобиль телефоннарда да ачып укырга мемкин. Шуши мемкинлеклэр аркасында ePub бетен дэньяда киц кулланылыш тапты. Электрон дэреслеклэрне эшлэу- чөлэр нэм дистрибуторлар буген ача еш мерэ^эгать итэ, соцгы берничэ елда аныц популярлыгы тагын да артты. «Azərbaycan dili 2-ci sinif» күшүмтасын ePub форматында компьютерыбызга йеклибез икэн, аны ачып уку ечен безгэ маxсус программа кирэк булачак. Олеге форматны уку ечен талэп ителэ торган програм- малар (ePub readerлар) буген шактый куп нэм киц тараалган, алар- ны табу авырлык тудырмый. Огэр бу формат электрон китапка йеклэнэ икэн, бу очракта маxсус программалар кирэк булмаячак, ченки заманча электрон китапларныц барысы да ePub форматын укий.

Оффлайн уку ечен йеклэу кнопкасына бассак, элеге күшүмтэ безнец компьютерга (ноутбук, смартфон кб. :щ^аз булырга мем- кин) папкалар архивы буларак сакланачак. Алга таба архивны ачу нэм baslat.html файлын ^ибэрү талэп ителэ.

Онлайн уку ечен маxсус программалар талэп ителми. Кулла- нучы турыдан-туры электрон дэреслекнэц башлам битенэ элэгэ.

«Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшүмтасы белэн эшлэ- гэндэ формат нэм режим сайлау мемкинлэгэ бар. Бу, элбэйтэ, элеге электрон күшүмтансыц уцышлы ягы.

3.2 Структура

«Элифба»да башлам (старт) бите - А хэрефенэ караган материаллар (рэсем 3), «A?ihm Turk?e ders kitabı 1»дэ - дэреслекнэц 4нче бите, эчтэлек (рэсем 4), «Azərbaycan dili 2-ci sinif»та - дэреслекнэц титул бите, 1 нче бит (рэсем 5).

Рэсем 3. «Элифба» дэрслегенэ электрон күшымтанын башлам (старт) бите

Рэсем 4. «AQilim TurkQe ders kitabı 1» электрон күшымтасынын башлам (старт) бите

Рэсем 5. «Azərbaycan dili 2-ci sınıf» электрон күшымтасының башлам
(старт) бите

«Олифба»да эш панеле естэ. Монда биш рубрикатор урнаштырылган: дэрескэ материаллар, биримнэр, тыцлау, мультфильмнар, шартлы билгелэр. Сул якта тагын бер кнопкa урнашкан, аца баскач, алфавит чыга. Олеге функция барлык рубрикаторлар- да да актив, ягъни Үэрвакыт кирекле хәрефкэ кучу мемкинлеге бар. Дэрестэ укутучы кирекле хәрефне сайлап алып уку планы буенча бара ала. Басма «Олифба» дэрслегендэ укучылар башта сузық авазларны ейрэнэ. Дэрестэ утелгэн материалларны электрон күшымта ярдемендэ ейдэ кабатлый ала. Биримнэрне эшлэү алгоритмы шактый гади, аларны беренче сыйныф укучысы да местэкийль рэвештэ эшли ала.

Тезелеш структурасына нигез итеп татар алфавиты алын- ган. Үэр хәрефкэ дэрескэ материаллар, биримнэр Үэм тыцлау ку- негулэрэ (аудиоматериаллар) бирелгэн. Дэрескэ материаллarda кунегулэр ярдемендэ ныгытыла торган дидактик материаллар (хәреф, аныц терле позициялэрдэ кулланышы, матур язу Үэм дерес эйтеш урнеклэрэ) бирелгэн. Визуаль рэвештэ дэрескэ материаллар рубрикасында без еч буленешне курэбез.

1. Хәреф, элеге хәреф кулланылган сузлэр, аларның дерес эйтешен тыцлау ечен суз янындагы динамик тешерелгэн шарт- лы рэсемгэ басарга кирэк.

2. Хэрефне матур язу урнэгэ анимация рэвешендэ бирелгэн. Монда ике шартлы рэсем курэбез. Аларныц берсе ярдэмэндэ анимацияне башлап ^ибэрергэ, икенчесе ярдэмэндэ туктатырга мемкин.

3. Хэреф белдергэн аваз. Динамик тешерелгэн шартлы рэсемгэ басып элеге хэрефнэц нинди аваз яки авазлар белдеруен тыцлап утэргэ була.

Терек төле дэресслегенэ электрон күшүмтаниц («A^ilim Tiirkcc ders kitabi 1») эш панеле уц якта урнашкан. Монда башлам

битенэ кайту ЫЛ; ябу яШ: битлэрне алга ■■ Ыэм артка кучеру ; бит саны (бит санын клавиатура ярдэмэндэ кертеп, «sayfaya git» кнопкасына басып та кирэкле биткэ кучу функциясе карал-

ган) И1^Я; текстныц аерым бер елешен генэ ачу LJ: текстны

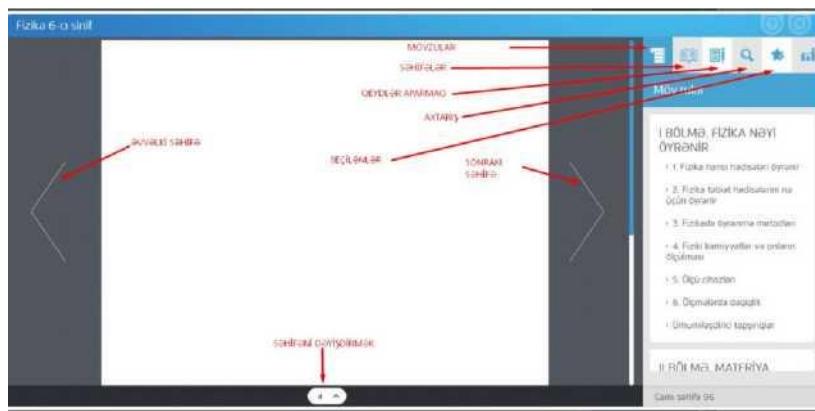
тульсынча ябып, аны естэн, астан, сулдан Ыэм уцнан ачу текстны зурайту/кечерэйту ^^^9 м: язу панеле ^3.

«Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшүмтасыныц эш панеле шулай ук уц якта урнашкан. Иц естэ күшүмтаниц исе- ме белэн бер ю尔да ике кнопкa урнашкан. Сорау билгесе ясалган кнопкага басып, күшүмтада кулланылган барлык кнопкалар Иэм шартлы билгелэрнец ацлатмаларын курергэ мемкин. Элеге порталга урнаштырылган электрон дэреслеклэрнец структурасы бертесле, шуца да ацлатма битендэ мэгълумат 6 сыйныф Физика дэреслеге урнэгендэ курсэтелэ (рэсем 6). Эстэгэ панельдэгэ икенче кнопкa - ябу . Алга таба уц якта бераз астарак теп эш панеле урнашкан.

1. Темалар(Movzular)
2. Битлэр (S9hif9br)
3. Искэрмэлэр керту (Qeydbr aparmaq)
о
4. Эзлэу (Axtaris)

5. Сайланмалар (Sccilmislor)

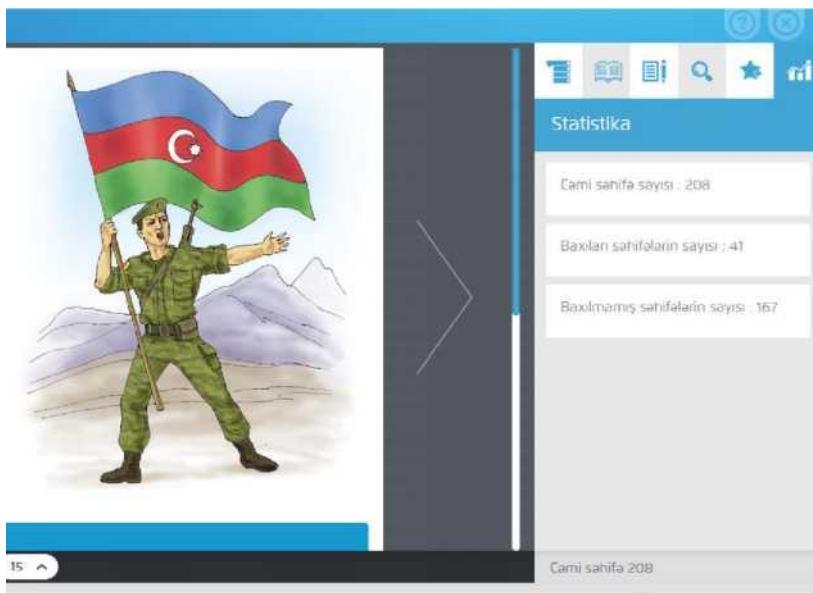
6. Статистика (Statistika)

Рэсем 6. «Azarbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшымтасында 6 сыйныф
Физика дәреслеге Урнэгендэ ацлатма

Үз яктагы эш панеле астында барлык битлэр саны курсэтел- гэн. Бу дәреслектэ 208 бит. Уртада хэзерге моментта кулланучы- ның кайсы биттэ булуы кҮрсэтелэ. Элеге кҮрсэткеч янындагы укка бассак, битлэр нумерациясе чыга һэм кирэкле битне сайлап, ача кҮчэргэ мемкин. Уцайлылык ечен монда вертикаль скроллинг (эйлэндерY) урнаштырылган. Алга һэм артка кҮЧҮ ечен, теп контент янында ике зур ук урнаштырылган. Аларга басып, бер биткэ алга яки артка кҮчэргэ мемкин. Лэкин элеге функцияне куллан- ганда кайвакыт программа елешендэгэ хата белэн очрашабыз, «Not Found. The requested URL /undefined was not found on this server» хэбэрэ чыга. Программа битне югалта, серверда мондый бит бетенлэй табылмады дигэн мэгълҮмат бирэ. Программистлар тарафыннан мондый баглар (хаталар) тезэтелергэ тиеш, еш кына алар программа апробация Үткэндэ кулланылучылар тарафыннан табыла. Вертикаль скроллинг дәреслек битен тулысынча ачу, «Те- малар» һэм «Битлэр» рубрикаларында да кулланыла.

«Статистика» рубрикасында барлыгы ничэ бит булуы, аларның ничәссе карапланлыгы Үәм тагын ничэ бит карыйсы калган-лыгы курсәтелә (рәсем 7).

Рәсем 7. «Azərbaycan dili 2-ci sinif» elektron күшүмтасының «статистика» рубрикасы

3.3. Биремнэр

Биремнэр «Элифба» дәреслегенең нигезен тәшкіл итэ торған ааз-хәреф анализи кунекмәсен ныгытуга юнәлгэн. Би-ремнэрдә укучыларның яшь узенчәлекләре истэ тотылган. Уқыту уен аша бирелә. Биремнэрдәге уеннар яца материалны узләштеру Үәм утелгәннэрне ныгытуның бер этабы булыи тора. Карандаш

персонажы көртөлгөн, дерес жавап ечен мактыи

э укучы ялгышса, кабат уйларга чакыра

. Укучы ха-

тасын табып тезэтэ ала. «A^hilim Turk^he ders kitabı 1»дэ бэялэҮ тerek телендэ бирелэ. Моныц ечен аерым персонаж кертелмэ- гэн, бу ацлашила да, ченки бу очракта яшь Узенчэлеклэрэ моны талэп итми. БэялэҮ «biraz daha dikkat» (бераз кубрэк игътибар), «uzgunum» (кызганыч), «supersin» (син - супер!), «?ok iyi» (бик яхши) h.б. фразалар ярдэмэндэ башкарыла. Биремнэр һэм эш терлэрэн берничэ тергэ буlep карага мемкин: 1) тавыш (ses)

2) рэсем (resim) ^ 3) эшчэнлек (etkinlik) ^ . Без тикшер- гэн электрон күшүмталарныц икесендэ дэ биремнэрдэ, программа елешенэ игътибар итсэк, random функциясе кулланыла, ягь- ни уенны яцадан башлагандა ^авалларныц урынннары, теслэрэ, рэсемнэр, хэрэфлэр кб. очраклы рэвештэ Узгэрэ. Укучы һөрвакыт уйларга тиеш.

«Azərbaycan dilini 2-ci sinif» электрон күшүмтасында интерактив биремнэр юк. Интерактив уеннар (Intellektual oyunlar) порталныц аерым рубрикасына чыгарылган. Хэзэрge вакытта порталга тарих һэм география фэннэрэннэн уеннар урнаштырылган. Шуца курс элеге электрон күшүмтада бэялэҮче персонаж да, бэялэҮ фразалары да юк. Күшүмта белэн эш барышында исэ, компьютер лексикасына хас нейтраль, эмоциональ бизэгэ булма- ган фразалар белэн очрашабыз: «Nəticə tapılmalıdır» (нэтиж;э табыл- мады), «Xahiş edirik not daxil edin» (искэрмэ кертелмэде) h.б.

Электрон күшүмталардагы биремнэрне классификациялэп карыйк. «Элифба»ныц биремнэрэн тҮбэндэгечэ теркемнэрэгэ мемкин.

1. Авазныц сҮЗ башы позициясен аера белергэ ейрэтҮче биремнэр. Бирелгэн авазга башланган яки элеге аваз кергэн СҮЗлэр- нец рэсемнэрэн сайлап алу. Элеге тер бирем сузык авазлар ечен бирелгэн. Алда эйтегэнчэ, уку программы нигезендэ, башта сузык авазлар ейрэнэлэ, укучылар эле укий белми, шуца курс ав- торлар СҮЗлэрнэц рэсемнэрэн кулланган, курсец. Безнецчэ, элеге тер биремнэрдэ рэсемнэр астына СҮЗлэрнэц Узлэрэн язу да шактый уцышлы булыр иде. Бу очракта укучы СҮЗнец язылышына да игътибар итеп, ейрэнгэн хэрэфнец терле позициялэрдэ кулла- нылышын тагын бер тапкыр ныгытыр иде.

2. СҮЗлэрне и^еклэргэ дерес итеп бҮЛҮ кунекмэсен булдыруга юнэлгэн бирэмнэр. Бу тер бирэмнэр уен формасында бирелгэн. Укучы еч поезд арасыннан сайлап ала, дерес сайланган очракта поезд сигнал биреп кузгалып китэ (рэсем 8).

Рэсем 8. «Элифба» электрон күшүмтасында и^еклэргэ дерес бҮленешне кабатлау ечен бирем

3. Авазларнын, СҮЗДЭгэ позициясен билгелэргэ, яца СҮЗлэр ясарга ейрэнY ечен бирэмнэр. Мэсэлэн: хэрэф естэп яца СҮЗ ясай; СҮЗлэрнец хэрефен Yзгэртеп яца СҮЗ ясай; күшүлмаларга нигезлэний СҮЗлэр ясай h.б.

4. Калын hэм нечкэ сузыкларны аера белY кҮнекмэсен булдыруга юнэлгэн бирэмнэр: СҮЗДэгэ калын сузыкны нечкэ пары белэн алмаштырып СҮЗ ясай; калын hэм нечкэ эйтелеши авазлар-ны табу; күшүлмаларныц калын hэм нечкэ парларын табу; хэрэф- лэрне чиратлаштырып СҮЗлэр ясай h.б.

5. Укучыныц лексик байлыгын арттыруга юнэлгэн ^не- гҮлэр дэ шактый: бирелгэн СҮЗ эчендэ яшерелгэн СҮЗлэрне эзлэY, яца СҮЗлэр ясуга бэйле бирэмнэрне дэ бу теркемгэ кертеп каар- га мемкин.

6. Орфографияяг караган бирэмнэр: тешеп калган хэрэф- лэрне урынына куй; кайсы СҮЗлэрдэ нечкэлек билгесе куела h.б.

7. Татар hэм рус теллэрэн чагыштырып ейрэц, тэр^емэ итҮ кҮнекмэсе булдыруга юнэлгэн кҮнегҮлэр: СҮЗлэрнец рус те- ленэ тэр^емэсен яз.

8. Текст белэн эшлэҮ кҮнекмэсе булдыруга юнэлгэн бирэмнэр: тешеп калган СҮЗнэ тап hэм урынына куй ^б. Аудио файллар белэн эшлэҮ дэ бу максатка хезмэт итэ. Яца СҮЗлэр, катла- улы лексикага монда ацлатма бирелеп бара. Текстларны диктор орфоэпия кагыйдэлэрэнэ туры китереп укий, дерес интонацион бҮленешлэр текстны кабул итҮ hэм ацлауны ^ицелэйтэ.

9. «Элифба»ныц басма дэреслегендэ укучылар СҮЗлэрне схемаларда кҮрсэтергэ ейрэнэ. Электрон күшүмтада да схема белэн эшлэҮ дэвам итэ. Бу очракта, <^злэрне схемаларда кҮрсэт» тибындагы кҮнегҮлэр дэрестэ Утелгэн материалны кабатлау булып тора. Схемада кҮрсэтҮне автоматик рэвешкэ ^иткерҮгэ ярдэм итэ, бу ^не^лэр тренировка тибында бара.

«A^ilim Turk?e ders kitabı 1»дэгэ бирэмнэрне тҮбэндэгэ теркемнэргэ аерып чыгарырга була.

1. Бирэмнэр ^бесе аудиофайллар белэн бирелэ hэм ише- теп ацлауга, дерес эйтелешине ейрэшгэ юнэлгэн: тыцла hэм ка- батла; кара hэм тыцла; тыцлагыз hэм тиешле номерлар куегыз; тыцлагыз hэм языгыз h.б.

2. Текст белэн эшлэҮгэ юнэлгэн кҮнегҮлэрнец кайберсен- дэ тыцлап эшлэҮ бирэмгэ чыгарылмаса да, аудио файл бирелэ, мондый очракларда аудио бирэмне башкарып чыккач, тикшереп карау ечен бирелэ. Мэсэлэн: укы hэм яз; диалогларны укыгыз; диалогны дэвам ит.

3. Коммуникатив технологиягэ нигезлэнгэн ^не^лэр. Сейлэм YСтерҮ, диалоглар белэн эшлэҮ кҮЗ алдында тотыла: яца диалог тезегэз; диалогны дэвам итегез ^б.

4. Алфавитны ейрэтҮ максатыннан кертелгэн кҮнегҮлэр дэ бар: юл хэрэфлэрэн языгыз.

5. Укучыларга хата эзлэтҮгэ юнэлгэн бирэмнэр: хаталарны та- бып тезэтегез; дерес ж;авапны билгелэ; дерес hэм ялгышны билгелэ.

6. Үен формасындагы бирэмнэр дэ очрый, лэкин алар чагыштырмача аз. Мэсэлэн, шундыйларныц берсе - тэцгэллэштерҮ (рэсем 9).

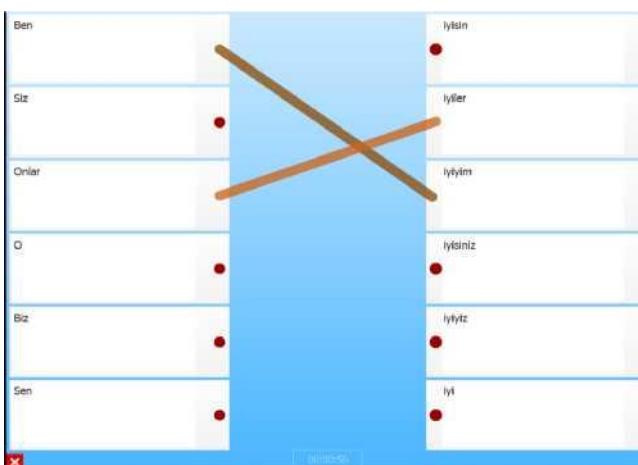
1. Dinleyiniz ve eşleştiriniz.

Listen and match.

1. Ali	cevap	sor
2. Elif	tahtayı	kaldır
3. Ayşe	soru	ver
4. Mehmet	parmak	sil
5. Ahmet	sayfayı	çevir

Рэсем 9. «A^lim Тигкфе ders kitabı 1» электрон күшымтасында тэцгэллэштеругэ нигезлэнгэн уеннар Сузлэрнең, фразаларның логик яки грамматик яктан тэцгэл килгэн парларын табып, аларны тоташтыруу. Мондый тер уеннар- да биремнө чишуугэ сарыф итеплгэн вакыт Үәм ясалган хаталар са- нала (рэсем 10). Уенга кабат кергэн очракта, моца кадэр утеплгэн соңгы уенның нәтижэлэрэе курсэтелэ.

Рэсем 10. «A9ilim Тигкфе ders kitabı 1» электрон күшымтасында тэцгэллэштеругэ нигезлэнгэн уеннарда вакыт курсэткече

7. Аерым бер бирэмнэр укучылар көндәлек тормышта яра-тып башкара торган уеннар рэвешендэ бирелгэн: кроссвордны чиш; яшерелгэн сузлэрне тап. Яшерелгэн сузлэрне табу бирeme без алда караган «Элифба»да да бар. Ләкин аларның бирелеш формасы терле. «Элифба»да бирелгэн бер озын сүз эченнән яшерелгэн сузлэрне эзләргә кирәк булса (рәсем 11), «A?ilim Turk?e ders kitabı 1»дә хәрефләр есеме эченде вертикаль, горизонталь Иәм диагональ буенча яшерелгэн сузлэрне табарга кирәк (рәсем 12). «Элифба»да сузлэр бирелмәгән, укучы аларны узе эзләп табарга тиеш, терек теленә ейрәтүче күшүмтада уц якта эзләп табылырга тиешле сузлэр исемлеге бирелгэн.

8. Ж^емләдәге сузлэр тәртибен истә калдыру ечен максус күнегуләр көртелгән: ^емләдәге сузлэрне дерес тәртиптә урнаштырыгыз. Алар тренажёр формасында Иәм шактый куп. Бу, безнеңчә, уцышлы форма бу очракта куп Иәм терле вариантларны кабатлап, укучы узе системаны ачыклауга килә, ягъни бу очракта индуктив метод күлланыла.

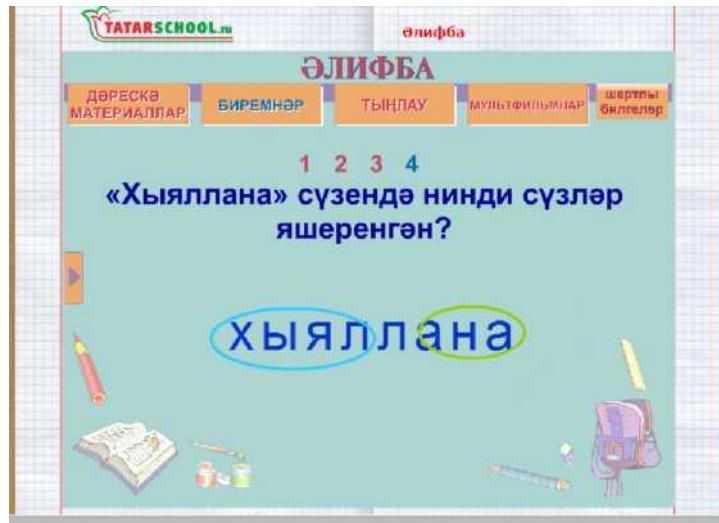
9. Грамматиканы ейрәту ечен максус булек көртелгән, алар dil bilgisi (грамматика) дип атала. Монда күпчелек мәгълумат схемалар, таблицалар рэвешендэ урнаштырыла.

10. Контроль тикшеру бирэмнәре дә, тема утеп беткәч, аерым бер булек буларак көртелә.

11. Ахырда зур бер таблицага Теркиядә күлланыла торган кеше исемнәре урнаштырылган. Моны да зур плюс буларак билгеләп утәргә кирәк. Элеге мәгълумат укучыларның кузаллавын күцйтә.

Бирэмнэр башта терек телендә, астында кечерәк шрифт белән инглиз телендә бирелә. «Элифба»да бирэмнэр барысы да татар телендә бирелә. Ләкин бирэмнэрне тексты белән танышу ечен укучыга укытучы яки эти-энисе ярдәме кирәк булачак, чен-ки ул эле укырга ейрәнә генә. Практика курсәткәнчә, уен форма-сында бирелгэн мондый бирэмнәрне укучылар тиз истә калды-ра, берничә кабатлаудан соц алар электрон күшүмтә белән инде узлектән дә эшли алалар.

«A^ilim Turk?e ders kitabı 1»дә бирэмнэр шактый терле. Шунысын да билгеләп утәргә кирәк, программистлар интерактив такта белән эшләуне дә куздә тотканнар. Моца аерым игътибар бирелгәнен күрәбез. Электрон маркер ярдәмендә текстнын

Рэсем 11. «Элифба» электрон күшымтасында яшерелгэн суzlэрне эзлэу ечен бирем

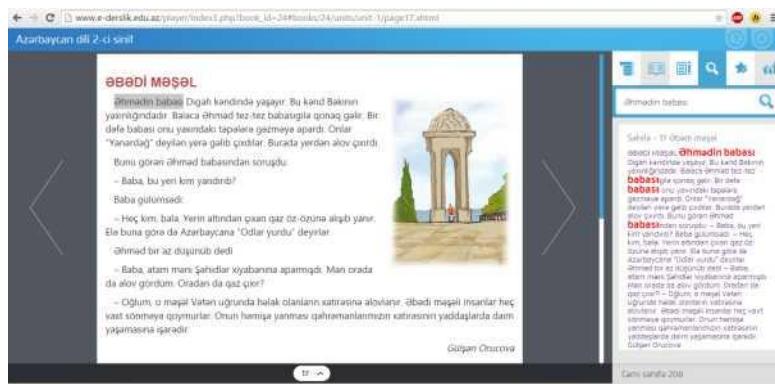
Рэсем 12. «Agilim Turkge ders kitabı 1» электрон күшымтасында яшерелгэн суzlэрне эзлэу ечен бирем

кирекле елешлэрэн терле теслэр ярдэмэндэ билгелэу, шулай ук текстныц кирекле елешен ябу/ ачу кебек функциялэр каралган.

«Afilim Turkfe ders kitabı 1» дэреслеге 112 биттэ тукталып кала. Дэвамы «Afilim Turkfe ders kitabı 2»дэ, дэреслекнец икенче елеше. Ул нигездэ шул ук принципларга таянып эшлэнгэн. Икенче CD дискка урнаштырылган.

«Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшымтасыныц техник мемкинлеклэрэн тукталып китик. Искэрмэлэр керту функциясе уцайлы эшлэнгэн. Кулланучы телэгэн битен караганда, эш панелндэ искэрмэлэр функциясен сайлап, махсус билгелэнгэн урын- га фикерлэрэн терки Үэм «Qeyd et» кнопкасына баса. Теркэлгэн мэгълумат элеге бит белэн бергэ сакланып кала.

«Эзлэу» функциясе дэ кулланучыга уцай шартлар булдыру максатыннан, уйлап эшлэнелгэн. Кирекле сузне, суздемзэне, хэт- та ж;емлэне дэ кертеп, «эзлэу^»гэ басабыз, Үэм уц якта аерым ба- ганада бетен дэреслек буенча бизне кызыксындырган нэтижэлэр чыга. Элеге суз, суздемзэ яки ж;емлэ кулланылган контексты белэн бергэ чыгарыла, кулланучы эзлэгэн элемент зуррак шрифт Үэм кызыл тес белэн билгелэнэ. Кирекле мэгълумат шунда ук кузгэ ташлана, игтибарны ж;элеп итэ. Табылган Үэр нэтижэнен кайсы биттэ булуы билгелэнгэн, димэк, эгэр кулланучы узен кызыксындырган мэгълуматны таба икэн, ул шунда ук элеге биткэ кучей, тагын да тулырак мэгълумат белэн таныша ала (рэсем 13).

Рэсем 13. «Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшымтасында эзлэу функциясе ярдэмэндэ табылган нэтижэлэр урэge

Электрон күшымталардагы материаллар haM биремнэр укучының психик функцияларен: хэтер, игътибар, уйлау, кабул ту, күзаллау h.b. YСterYгэ юнэлгэн.

3.4 Медиафайллар

«Элифба» haM «A^ilim Turk?e ders kitabı 1» электрон күшымталарның икесендэ дэ аудиоматериалларга аерым игътибар бирелэ. Яца лексика нэм грамматик материалның аудио файлы, тыцлап карау мемкинлеге бар. Тел ейрэнүүдэ бу бик мөним. «Элифба»да аудиоматериаллар аерым рубрикага чыгарылган (рэсем 14).

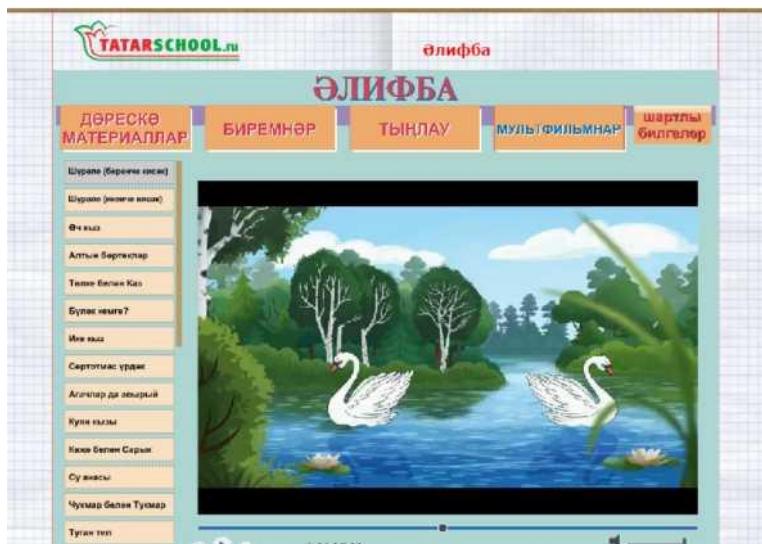
Рэсем 14. «Элифба» электрон күшымтасында аудиоматериал бирелеше мисалы

Дерес эйтелеши ишетү, кабул итү телне ейрэнүнэц нэр эта-бында эхэмияткэ ия, лэкин башлангыч этапта бу аеруча мөним. Монда тизэйткечлэр, табышмаклар, шулай ук автор текстлары да урнаштырылган. Мондый терлелек укучыларда кызыксынуны

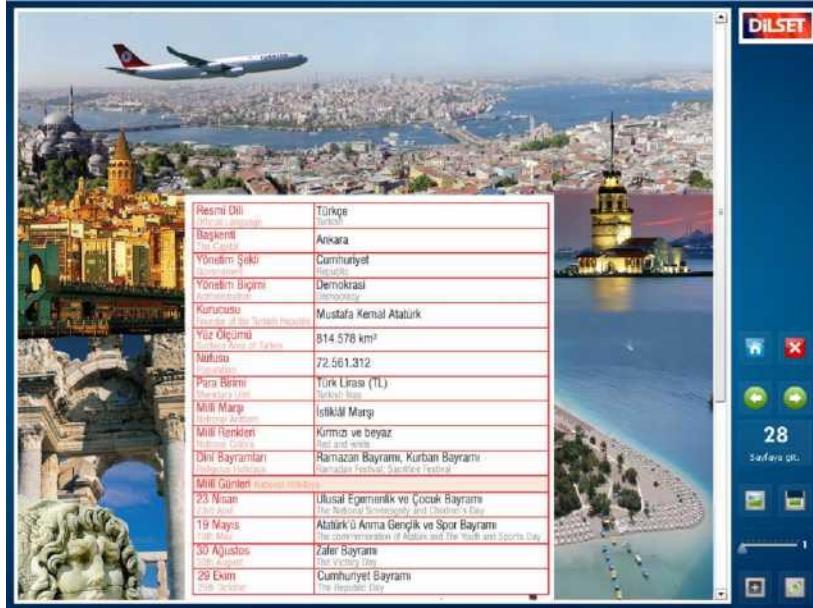
арттыра. «A^hilim Turk?e ders kitabı 1»дээр яса тема башында бирелэ торган күләмле текстның аудиосы юк. Бу мондай зур күләм-ле мәгълүматны кабул итүне шактый авырлаштыра. Текстлар Тер- кия тарихы, бүгендесе, аның мәденияті haM танылган шәхесләре турында. «Azərbaycan dil 2-ci sinif» электрон күшымтасында аудиофайллар бетенләй юк. Дерес эйтелешиң тыщау, азербайжан теленец матур яңырашы элеге электрон басманы тулыландырыр, бастиры иде.

«Элифба» һәм «A^hilim Turk?e ders kitabı 1» электрон күшымталарының икесендә дә текстны яки аның кирәклө елешен күчереп алу мемкинлеге каралмаган. Бу, безнеңчә, кирәклө функция. «Azərbaycan dil 2-ci sinif»та элеге функция карапланған, текстларның теләсә кайсы һирен, СҮЗлекнең, бирәмнәрнең кирәклө елешен сайлап, күчереп алыша мемкин.

«Элифба»да 27 мультфильм урнаштырылган (рәсем 15). «A^hilim Turk?e ders kitabı 1»дә бик кызыклы һәм заманча эшләнгән 16 видеофайл бар (рәсем 16).

Рәсем 15. «Элифба» электрон күшымтасына урнаштырылган мультфильмнар

Рэсем 16. «Afilim Turkfe ders kitabı 1» электрон күшымтасына урнаштырылган видеодан фрагмент

Без тикшергэн электрон күшымталар барысы да иллюстрациялэргэ бай. Дизайн, визуаль рэт электрон продуктларда шактый энэмийатле роль уйный. «Afilim Turkfe ders kitabı 1» һэм «Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшымталарында иллюстрациялэрне зурайтып карау мөмкинлеге эшләнгэн. Бу функция интерактив текталар белэн эшләгэндэ аеруча кирекле. Укыучы иллюстрациялэрне терле биренмэр эшләту, картина буенча инша яздыруда кулланана ала.

«Afilim Turkfe ders kitabı 1»дэ һэм «Azərbaycan dili 2-ci sinif»га безнец каршида дәреслек битләре электрон форматта ачыла. Бу яктан ул Россия Федерациясенец Мэгариф һэм фэн министрлыгы электрон дәреслеклэргэ карата куйган таләпләргэ туры килэ.

Без тикшергэн күшымталар ечесе дэ оффлайн режимында эшли ала. «Элифба» tatarschool.ru сайтында урнаштырылган.

Элеге сайтка кереп, аны кҮчөрөгө мемкин, шулай ук онлайн рэвештэ эшлэҮ мемкинлөгө дэ бар. «Azərbaycan dili 2-ci sinif» шулай ук онлайн hэм оффлайн режимнарында эшли. Ул e-resurs.edu. az сайтына урнаштыралган. «A^ilim Turk?e ders kitabı 1» бездэ CD форматында, бу очракта бары оффлайн режимда эшлэҮ хакын- да гына СҮЗ бара.

Шулай итеп, «A^ilim Turk?e ders kitabı 1» hэм «Azərbaycan dili 2-ci sinif» электрон күшымталарын электрон дэрслек, э «Элифба»ныкын мультимедияле күшымта дип классифика- циялэрго була. Безнецчэ, уку процессында бу ике тер электрон күшымталар бергэ кулланылырга тиеш. Уку комплекты басма дэрслек, аныц мемкинлеклэрэн кицэйтэ торган электрон дэрслек hэм укыту процессын кызыклы бирэмнэр, уеннар белэн бае- та, естэмэ мэгълҮмат бирэ торган мультимедияле күшымтадан то- рырга мемкин. Укыту процессын информатизациялэҮ елкэсендэ килэчэк соцгы икесенец интеграциясе буларак кузаллана. Укыту процессын информатизациялэҮ елкэсендэ килэчэк дэрслекнец электрон формасы hэм мультимедиалы күшымтаныц тулы электрон дэрслеккэ интеграциясе буларак кузаллана дигэн фикергэ килдек.

4. ТАТАР ТЕЛЕН ҮЭМ ЭДЭБИЯТЫН УКЫТУДА ЗАМАНЧА ТЕХНОЛОГИЯЛЭР КУЛЛАНУНЫЦ ЭЗЭМИЯТЕ

XXI гасыр кешенец кендэлек тормышына информацион электрон технологиялэрнец кҮплэп Үтеп керҮе белэн башланып китте. Кэрэзле телефоннарга, электрон системалы кенкуреш машиналарына, компьютерларга хэзэр беркем дэ шаккатмый. Алар кендэлек кирэк-яраклары буларак кабул ителэлэр. Яшэшебезне электрон технологиялэр чолгап алган заманда, укучыларга белем 6^Упроцессы да Үзгэрешсез кала алмый.

Заман талэплэрэ татар телен, эдэбиятын укыту процессын- да да зур Үзгэреш - уку-укыту процессында заманча укыту технологиялэрне куллануны талэп итэ. Безнец алда бик тэ ж;аваплы һэм энэмиятле бурыч тора. Беренчедэн, телебезне саклап калу бурычы булса, икенчедэн, рус телле балаларда төлнө ейрэнүгэ кызыксынуны бетермэҮ, киресенчэ, бу кызыксынуны ҮСтерҮ бурычы. Бу укытучыдан зур һенэри осталык, тҮзэмлелек һэм югари технологиялэрдэн, мэгъльУмати чаралардан хэбэрдар булу, и^ади эшчэнлекне талэп итэ. Педагогик эшчэнлектэ и^адилык - бу, бе- ренче чиратта, яцалыкка, ҮзгэрҮчэнлеккэ омтылу. Ж^эмгиятьтэгэ Үзгэрешлэрне уцай кабул итҮ ечен, укытучыныц заман белэн бер- гэ атлап баруы мөним. Тэ^рибэ педагогик эшчэнлекнец нигезе булса, яцалыкка омтылу Үсеш - Үзгэрешне тээмин итэ. БҮген укытучы, иж;ади шэхес буларак, куп укырга, эдэбият һэм сэнгать ел- кэсендэгэ яцалыклар белэн таныш булырга гына тҮгел, э заманча укыту методларыныц иц нэти^элесен сайлап алып, Үзлэштереп эшли белергэ дэ тиеш. Бу исэ белем бирҮДЭ укытучыга тҮбэндэгэ мөним бурычларны Үтэргэ ярдэм итэ:

- рус телле укытуда төлнө чит тел буларак ейрэнҮДЭ кызыксы- ну уяту;
- аныц танып белҮ, эшчэнлек активлыгын ҮСтерҮ;
- укучыларныц и^ади мемкинлеклэрэн камиллэштерҮ;
- белемнэрне тирэнэйтҮ.

заманча укыту алымнарын укыту-тэрбия эшэндэ гамэлгэ аширу укытучыдан фэнни-методик яктан эзэрлек белэн беррэт- тэн укытуны заманча оештыра белҮнэ дэ талэп итэ. Бу - заман-

ча укыту алымнарын нэти^эле куллануныц иц мөхим педагогик шарты.

Белем бирҮДЭ кулланыла торган информацион технологи- ялэр берсен икенчесеннэн аерүп булмый торган ике елештэн тора:

1) техник чарагалар (компьютер техникасы һэм шуца бэйлэ- неш чарагалары),

2) билгеле максатта кулланылган терле программа чарагалары.

Эгэр укытучы дэреснэ оештырганда компьютер кулланырга уйлый икэн, ул югарыда эйтэлгэн чарагаларныц мемкинчелеклэрэн һэм куллану тэртибен белеп эш итэргэ тиеш.

Ни ечен татар төлө дэреслэрэндэ компьютер техникасы куллану кирэк, яца технология чарагалары кулланып, дэрестэ нинди мэсьэлэлэрне чишеп, хэл-итеп була соц?

Шушы сорауга ж;авап биреп карыйк. Беренчедэн, укучилар- да татар төлен ейрэшгэ кызыксыну барлыкка килэ. Балалар мэк- тэптэ укытылган башка фэннэр арасында татар төлө дэреслэренен дэ компьютер, Интернет кулланып ейрэнэргэ мемкин икэнлеген курэлэр. Бу исэ телнец абурун кҮтэрҮДЭ зур этэргеч булып тора.

Икенчедэн, мондый интерактив белем 6^Учаралары бала- ныц фикерлэҮ сэлэтен Устэрэ;

Эченчедэн, эстетик тэрбия бирэ.

ДҮртнчедэн, информацион культура тэрбияли;

Бишенчедэн, укытуныц сыйфатын кҮтэрэ;

Алтынчыдан, предметара бэйлэнш булдыруга ярдэм итэ;

Жиденчедэн, укучиларда эзлэнҮ-тишеренҮ телэгэ уята. Дэреслэрдэ информацион технологиялэр укытучыга нинди методик мемкинлеклэр бирэ?

Шуларны карап китик.

- дэрес материалы, тема ачык итеп кҮЗ алдына килэ. Мэсэлэн, “Кыш” темасына текстлар укыганда, укучиларныц кҮЗ алдында кышкы табигать, карга кҮмелгэн урамнаар, кар керт- лэрэ баскан басу-кырлар, кар бертеклэрэ пэйда була;
- укучыга ҮЗ белемен Үзе тикишерергэ ярдэм итэ. Тест формындагы бирэмнэр нигезендэ экранга карап ҮЗ-ҮЗлэрэн тикишерэлэр һэм ҮЗ эшлэрэн бэялилэр;

- индивидуаль белем 6^Y;
- дифференциаль белем 6^Y;
- мультимедиа hэм интернет аша зур ^лэмле мэгълҮмат алы- рга ейрэтY;
- укыту процессында кирэк булган материалларны тупларга ейрэтY;

Татар төле hэм эдэбиятын укытуда заманча технологиялэрне куллануныц эхэмийте, естенлеге энэ шунда.

ФАЙДАЛАНГАИ ЧЫГАНАКЛАР ҮЭМ ӨДОБИЯТ ИСЕМЛЕГЕ

1. Об образовании в Российской Федерации [Электронный ресурс] : федер. закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ: (в ред. от 31 декабря 2014 с изм. от 06.04.2015 г. «Об образовании в Российской Федерации» (с изм. и доп., вступ. в силу с 31.03.2015) //consultant.ru: КонсультантПлюс: справ. правовая система. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173649 (дата обращения: 2.04.2015).
2. Абросимов А.Г. Технологии дистанционного обучения в дополнительном образовании // Информатика и образование. - 2004. - № 7. - С. 77-83.
3. Абсеметова Ж. Методические принципы конструирования электронного учебника по истории Казахстана [Электронный ресурс] //hist.msu.ru: Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова // Конференции, проводимые на историческом факультете МГУ / VII конференция /доклады (теоретическая часть), 21.03.2001. URL: // <http://www.hist.msu.ru/Association/HAC/aik/educat.htm>(дата обращения: 12.01.2015).
4. Александров В.В., Булкин Г.А., Поляков А.О. Автоматизированная обработка информации на языке предикатов. АН СССР, Ленингр. н.-и. центр. М. : Наука, 1982. - 104 с.
5. Александров В.В. Интеллект и компьютер. СПб.: Издательство Анатolia, 2004. - 285 с.
6. Аллан Пайвио. Теория двойного кодирования и обучение [Электронный ресурс] // psychology-online.net: Материалы по психологии, 2011. URL: http://psychology-online.net/articles/_doc-1743.html (дата обращения: 9.10.2014).
7. Алхазашвили Д.Н. Компьютерный учебник или медиатека? [Электронный ресурс] // hist.msu.ru Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова // Конференции, проводимые на историческом факультете МГУ / VII конференция /доклады (теоретическая часть), 21.03.2001. URL: <http://www.hist.msu.ru/Association/HAC/aik/educat.htm> (дата обращения: 12.01.2015).

8. Анисимова Н.С. Мультимедиа-технологии в образовании: понятия, методы, средства. - Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. - 90 с.
9. Анисимова Н.С. Методика построения управляющих сред мультимедийных обучающих комплексов. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. - 91 с.
10. Антонов А.В. Информация: восприятие и понимание. Киев: Наук. думка, 1988. - 184 с.
11. Элифба [Электронный ресурс] // tatarschool.ru : Мультимедийные приложения к учебникам татарского языка, 2013. URL: // <http://tatarschool.ru/al/index.html>(дата обращения: 3.03.2014).
12. Баранова Ю.Ю. Методика использования электронных учебников в образовательном процессе // Информатика и образование. - 2000. - № 8. - С. 43-47.
13. Барболин М.П. Методологические основы развивающего обучения. М.: Высшая школа, 1991. - 280 с.
14. Бордовский Г.А. Кибернетический подход к информационным технологиям в непрерывном образовании. // Подготовка специалиста в области образования (структура и содержание). СПб.: Образование, 1994. - 237 с.
15. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А., Слуцкий А.М., Тумалева Е.А. Электронно-коммуникативные средства, системы и технологии обучения. СПб.: Образование, 1995. - 167 с.
16. Бордовский Г.А., Носкова Т.А., Степанов А.А. Опыт дистантного аудиовизуального обучения в школах Северо-западного региона. //Образование и культура Северо-запада России - 1996. - № 1. - С.128-140.
17. Бордовский Г.А., Носкова Т.Н., Степанов А.А. Развивающие особенности аудиовизуальных технологий обучения // Педагогика. - 1996. - № 4. - С.10-15.
18. Бордовский Г.А., Носкова Т.Н. Модульная аудиовизуальная технология обучения перспектива современного урока // Наука и школа. - 1997. - № 6. - С.27-30.
19. Бордовский Г.А., Носкова Т.Н. Учебные видеоматериалы на урок // Народное образование. -1993. - № 4. - С.6-12.

20. Бороненко Т.А. Концепция школьного курса информатики: учеб. пособие: СПб: Высшая административная школа, 1995. - 68 с.
21. Братчиков И.Л., Марусева И.В., Казаков А.Ю. Теория и практика автоматизации учебного процесса. Ч. 1. Искусственный интеллект в обучении. Санкт-Петербург: Образование, 1993. - 52 с.
22. Величковский Б.М. Психология познания и кибернетика // Кибернетика живого: человек в разных аспектах. М.: Наука, 1985. - С. 92-106
23. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. М.: Изд-во. Москов. гос. ун-та, 1982. - 336 с.
24. Власов А.И. Введение во flash-технологии [Электронный ресурс] // citforum.ru:форум программистов, 2001. URL: // http://citforum.ru/internet/flash_intro/index.shtml (дата обращения: 5.03.2015).
25. Воробьев В.И., Румянцев И.А., Соломин В.П. Информационная среда современной школы и задачи педагогического вуза в подготовке кадров. // Математика и информатика: педагогические инновации и научные разработки: Герценовские чтения 95. - СПб., 1995. - 160 с.
26. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. - М.: Педагогика, 1987. - 264 с.
27. Голицына И.Н. Эффективное управление учебной деятельностью с помощью компьютерных информационных технологий. // Education Technology &Society. - 2003. - № 6. - С. 77-83.
28. Гостев А.А. Образная сфера человека. - М.: Изд-во. Ин-та психологии РАН, 1992. - 196 с.
29. Горнова Н.В. Формирование готовности студентов к использованию информационных технологий в профессионально-педагогической деятельности. - Саратов: Сателлит, 2004. - 132 с.
30. Григорьев С.Г. Иерархические структуры как основа создания электронных средств обучения / С.Г. Григорьев, В.В. Гринш- кун // Информатика и образование. - 2004. - № 7. - С. 96-98.

31. Гутгарц Р.Д. Компьютерная технология обучения / Р.Д. Гутгарц, В.П. Чебышева // Информатика и образование. - 2000. - № 5. - С. 44-45.
32. Давыдова Е.В. Создание Web-страниц с помощью языка электронная модель школьного учебника HTML // Информатика и образование. - 2000. - № 8. - С. 62-77.
33. Деревнина А.Ю. Расширение образовательного пространства регионального университета на основе информационных технологий // Открытое образование. - 2001. - № 6. - С. 47-49.
34. Дуайер Д. Apple-классы завтрашнего дня: чему мы научились / Пер. с англ. П. Гангнус // Информатика и образование. - 1995. - № 3. - С.110-115.
35. Дьяконова О.О. Эдьюеймент в обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе - 2013 - № 3 - С.58-61
36. Ершов А.П. Компьютеризация школы и математическое образование. // Информатика и образование - № 5, 6. -1992. - С.3-6.
37. Ершов А.П. О предмете информатики. // Вестник АН СССР. - 1984. - № 2. - С. 112-113.
38. Ершов А.П. Программирование - вторая грамотность. Новосибирск, 1981. - С. 18.
39. Ершов А.П., Звенигородский Г.А., Первина Ю.А. Школьная информатика (концепции, состояние, перспективы) // Информатика и образование. - 1995. - № 1. - С.9-10.
40. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. - М.: Наука. 1982. - 160 с.
41. Журбина Н.А. Информационно-коммуникационные технологии в образовании // Информационное общество. - 2001. - №2. - С. 5-6.
42. Зайнутдинова Л.Х. Создание и применение электронных учебников. Астрахань: ЦНТЭП, 1999. - 364 с.
43. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учебник. М.: Академия, 2003. - 192 с.
44. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание. - М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. - 562 с.

45. Иванов В.Л. Структура электронного учебника // Информатика и образование. - 2001. - № 6. - С. 12-15.
46. Извозчиков В.А. Инфоносферная эдукология. Новые информационные технологии обучения. СПб., 1991. - 120 с.
47. Имаева Г.М. Татар төле дәресләрендә мэгълҮмати технологиялэрне куллану [Электронный ресурс] // conf.knitu.ru : VII респуб. научно-методическая конференция педагогов общеобразовательных учреждений, преподавателей учреждений среднего и высшего профессионального образования «Интеграция школы и вуза как эффективный инструмент формирования актуальных компетенций учащихся» Казань, 2015. URL: // http://www.conf.knitu.ru/confkgtu/ru/conf_tez.jsp?id_co_nf=21&idm=3354&ff=%D0%Е5%Е3%Е8%F1%F2%F0%Е0%F6%Е8%FF (дата обращения: 11.05.2015).
48. Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования / под ред. В.А.Извозчикова. - СПб.: Образование, 1996. - 222 с.
49. Казаков В.Е., Дорошкин А.А., Задорожный А.М., Князев Б.А. Лекционная мультимедиа аудитория // Информатика и образование. - 1995. - № 4. - С. 105-110
50. Казиев В.М. Информация: понятие, виды, получение, измерение и проблемы обучения // Информатика и образование. - 2000 - № 4. - С.12-23
51. Каймин В.А. От компьютерной грамотности к новой информационной культуре. // Сов. педагогика. - 1990. - № 4. - С. 70-71
52. Канаева В. М., Агапова С. Г. Из опыта творческой группы учителей по проблеме: компьютеризация учебного процесса в школе // Иностранные языки в школе. - 1992 - № 3-4 - С.86-88
53. Карамышева Т. В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера. В вопросах и ответах. Спб.: Изд-во «Союз». 2001. - 192 с.
54. Козлов О.А., Солодова Е.А. Некоторые аспекты создания и применения компьютеризированного учебника // Информатика и образование. - 1995. - № 3. - С. 97-99
55. Краснова Г.А. Технологии создания электронных обучающих средств. М.: Изд-во Москов. гос. индустриал. ун-та, 2003. - 223 с.

56. Кривошеев А.О., Фомин С.С., Демушкин А.С. Компьютерные обучающие программы // Информатика и образование. - 1995. - № 3. - С. 15-22.
57. Кривошеев, А.О. Разработка и использование компьютерных обучающих программ: учебник // Информационные технологии. - 2001. - № 2. - С. 14-17.
58. Лаврентьев В.Н., Н.И. Пак Электронный учебник // Информатика и образование. - 2000. - № 9. - С. 87-91.
59. Ланина И.Я. Формирование познавательных интересов учащихся на уроках физики. М.: Просвещение, 1985. - 128 с.
60. Лаптев В.В., Швецкий М.В. Методическая система фундаментальной подготовки в области информатики: теория и практика многоуровневого педагогического университетского образования. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2000. - 508 с.
61. Лаптев В.В., Швецкий М.В. Метод демонстрационных примеров в обучении информатике студентов педагогического вуза // Педагогическая информатика - 1994 - № 2. - С. 7-16.
62. Лапчик М. Информатика и технология: компоненты педагогического образования // Информатика и образование. - 1991 - № 6. - С.3-8.
63. Лапчик М. Информатика и технология: компоненты педагогического образования // Информатика и образование. - 1992 - № 1. - С.3-6.
64. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. М: Педагогика, 1981. - 184 с.
65. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. М.: Знание, 1980. - 96 с.
66. Логвинов И.И., Логвинова Т.Л. Компьютерная грамотность в системе общего образования учащихся // Новые исследования в педагогических науках. - 1985. - № 2. - С. 30-33
67. Малюкова Г. Н., Соломахина И. А. Использование мультимедийных средств в обучении иностранному языку [Электронный ресурс] // festival.1september.ru: Фестиваль педагогический идей, 2013. URL: // <http://festival.1september.ru/> articles/212523/ (дата обращения: 11.10.2014).

68. Мануйлов В.Г. Введение в технологию разработки педагогических мультимедийных мастер-шаблонов // Информатика и образование. - 2001. - № 2. - С. 70-77
69. Матрос Д.Ш. Электронная модель школьного учебника // Информатика и образование. - 2000. - № 8. - С. 40-43
70. Макарова Н.В. Информатика: учебник. СПб.: Питер, 2004. - 300 с.
71. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы. М.: Знание, 1986. - 80 с.
72. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. М.: Педагогика, 1988. - 192 с.
73. Мельников П.П. Технология разработки HTML-документов: учеб. пособие / Информатика и образование. - 2000. - № 10. - С. 15-18
74. Моисеев Н.Н. Стратегия разума // Знание и сила. - 1986. - №3. - С. 32-34
75. Монахов В.М. Психолого-педагогические проблемы обеспечения компьютерной грамотности учащихся // Вопросы психологии. - 1985. - № 3. - С. 14-22.
76. Наумов В.В. Разработка программных педагогических средств // Информатика и образование. - 1999. - № 3. - С. 36-40.
77. Николаенко Д.В. Практические занятия по JavaScript. СПб.: Наука и техника, 2000. - 128 с.
78. Нуруллина Л.Х. Использование современных инновационных подходов к преподаванию татарского языка и литературы [Электронный ресурс] // conf.knitu.ru : VIII респуб. научно-методическая конференция педагогов общеобразовательных учреждений, преподавателей учреждений среднего и высшего профессионального образования «Интеграция школы и вуза как эффективный инструмент формирования актуальных компетенций учащихся» Казань, 2015. URL: // http://www.conf.knitu.ru/confkgtu/ru/conf_tezjsp?id_conf=21&idm=3354&ff=%D0%E5%E3%E8%F1%F2%F0%E0%F6%E8%FF (дата обращения: 11.05.2015).
79. Обухова Л.Ф. Концепция Ж. Пиаже: за и против. - М.: МГУ, 1981. - 191 с.

80. Пиаже Жан Избранные психологические труды. М.: Международная педагогическая академия, 1994. - 680 с.
81. Полат Е.С. Интернет в гуманитарном образовании: учебник. М.: Владос, 2001. - 272 с.
82. Политика по учебникам в системе общего образования [Электронный ресурс] // edu.gov.az: Министерство образования Азербайджанской Республики, 2009. URL: // <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=ru&menu=162&id=3194> (дата обращения: 10.05.2015).
83. Поспелов Д.А. Десять «горячих точек» в исследованиях по искусственному интеллекту // Интеллектуальные системы (МГУ). - Т.1, вып.1-4., 1996. - С.47-56.
84. Роберт И. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. - М.: Школа-Пресс, 1994. - 205 с.
85. Рош У.Л. Библия мультимедиа, пер. с англ. Киев: ДиаСофг, 1998. - 800 с.
86. Симонова И.В. Модели обучения практико-ориентированных учащихся в условиях развивающегося интернет-образования. СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2000. - 99 с.
87. Симонова И.В. Гуманизация методической поддержки информатизации в районе. СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2000. - 70 с.
88. Скибб Л.Д., Хэйфмейстер С., Чеснат А.М. Оптимизация мультимедиа ПК, пер. с англ. Киев: ДиаСофт, 1997. - 352 с.
89. Скибицкий Э.Г., Слуднов А.В. Идентификация педагогической целесообразности компьютерных технологий // Программные продукты и системы. - 1996. - № 1. - С. 23-28.
90. Соболева А.В. Использование мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам // Педагогика: традиции и инновации: материалы IV междунар. науч. конф. г. Челябинск, декабрь, 2013 г. Челябинск: Два комсомольца, 2013. - С.119-123.
91. Советов Б.Я. Теория информации. Теоретические основы передачи информации в АСУ. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. - 196 с.

92. Советов Б.Я., Рухман Е.Л., Яковлев С.А. Системы передачи информации от терминалов к ЦВМ. Л.: Изд-во Ленингр. унта, 1978. - 240 с.
93. Советов Б.Я., Яковлев С.А. Моделирование систем. М.: Высшая школа, 1985. - 271 с.
94. Соломин В. П. Гуманитарные технологии как инновация в образовании // Вестник ТГПУ - 2011. - №4 - с. 124-127.
95. Талызина Н.Ф. Внедрение компьютеров в учебный процесс научную основу // Сов. педагогика. - 1985. - №12. - С. 34-38.
96. Тевелева С.В. Электронный учебник как средство дистанционного обучения // Информатика и образование. - 2000. - №8. - С. 48-51.
97. Уваров А.Ю. Электронный учебник: теория и практика. - М.: Изд-во УРАО, 1999. - 220 с.
98. Унт Н.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. М.: Педагогика, 1990. - 192 с.
99. Фролов А.В., Фролов Г.В. Мультимедиа для Windows, М.: Диалог МИФИ, 1994. - 284 с.
- 100.Хамов Г.Г. Методическая система обучения алгебре и теории чисел в педвузе с точки зрения профессионально-педагического подхода. СПб.: Рос. гос. пед. ун-т, 1993. - 142 с.
- 101.Христочевский С.А. Базовые элементы электронных учебников и мультимедийных энциклопедий. Системы и средства информатики. - М.: Наука, 1999. - 298 с.
- 102.Христочевский С.А. Электронные мультимедийные учебники и энциклопедии // Информатика и образование. - 2000. - № 2. - С.70-77.
- 103.Что такое HTML5? [Электронный ресурс] // bigfuzzy.com : SEO: софт и информация. Терминология, 2015. URL: // http://bigfuzzy.com/Articles-Based/Terminology/whatis_html5.php (дата обращения: 12.04.2015).
- 104.Шэмсетдинова Г.Я. Яца педагогик технологиялэр, укыту эшчэнлегенец яца формалары аша укучыларның коммуникатив компетенциясен кҮтэрY [Электронный ресурс] // teacher-rt.ru : Интернет-портал учителей РТ, 2014. URL: // http://www.teacher-rt.ru/index.php/biblioteka/tatar-tele/354-tatar_telen_

- ukytuda_ja_a_pedagogik_tekhnologijal_r (дата обращения: 10.09.2014)
105. Юзмиева С.Г. Татар теле hэм эдэбияты дэрслэрэндэ информацион технологиялэрне куллану. Методик семинар [Электронный ресурс] // nsportal.ru: социальная сеть разработника образования, 2015. URL: // <http://nsportal.ru/shkola/obshchepedagogicheskie-tehnologii/library/2015/01/10/tatar-tele-hm-dbiaty-dreslrend> (дата обращения: 12.02.2015)
106. Юсупов Р.М., Заболотский В.П. Научно-методические основы информатизации. СПб.: Наука, 2000. - 455 с.
107. A?ilim Turk^e ders kitabı 1 [Электронный ресурс] : электронное приложение - Izmir : Dilset, 2010. - 1 CD-ROM
108. eba.gov.tr [Электронный ресурс] // eba.gov.tr : социальный портал, 2013. URL: // <http://www.eba.gov.tr/>(дата обращения: 7.04.2015).
109. Elektron därs resursları [Электронный ресурс] // e-resurs.edu.az: Электронные ресурсы, 2014. URL: // <http://www.e-resurs.edu.az/site/index.php> (дата обращения: 12.04.2015).
110. e-okul.meb.gov.tr [Электронный ресурс] // e-okul.meb.gov.tr : электронная школа, 2007. URL: // <https://e-okul.meb.gov.tr>(дата обращения: 12.04.2015).
111. meb.gov.tr [Электронный ресурс] // meb.gov.tr : Министерство образования Турции, 2015. URL: // http://www.meb.gov.tr/meb_haberindex.php?dil=tr (дата обращения: 1.04.2015).
112. Plowman L. Narrative, Linearity and interactivity: making sense of interactive multimedia. // British Journal of Educational Technology - 27 (2) - 1996. - pp. 92-105.
113. WebSoft [Электронный ресурс] // websoft.ru: Лондон: электронные учебники в ближайшие годы получат широкое распространение, 1999-2014. URL://<http://www.websoft.ru/db/wb/F1B5BD8B413D0E95C3256CC6005B310DZdoc.html> (дата обращения: 7.12.2014).
114. Whyepub [Электронный ресурс] // whyepub.ru : всё о формате epub

ТАТАР ТЕЛЕ ДЭРСЛЕКЛЭРЕНЭ ЭЛЕКТРОН
КУШЫМТАЛАР

Методик ярдэмлек

Форм.бум. 60x84 7₁₆. Гарнитура Times New Roman. Усл.печ.л. 4,25

Оригинал-макет подготовлен в редакционно-издательском отделе
Института развития образования Республики Татарстан 420015 Казань,
Б.Красная, 68 Тел.:(843)236-65-63 тел./факс (843)236-62-42 E-mail:
irort2011@gmail.com